

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**КАФЕДРА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА
СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: «Зарубіжна україніка в сучасному архівознавстві»

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0328-і-з
спеціальності: 032 історія та археологія
освітньої програми: історія
Могила Альона Миколаївна
Керівник: доцент кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних
дисциплін, доцент, к.і.н.

_____Ю.О.Іріоглу

Рецензент: доцент кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних
дисциплін, доцент к.і.н.

_____І.В. Савченко

Запоріжжя
2019 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Історичний факультет
Кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін
Освітній рівень: магістр
Спеціальність: 032 історія та археологія
Освітня програма: історія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри
джерелознавства, історіографії та
спеціальних історичних дисциплін
Ю.І. Головка

« _____ » _____ 2019 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Могилі Альоні Миколаївні

1. Тема роботи: Зарубіжна україніка в сучасному архівознавстві, керівник роботи к.н., доцент Іріюглу Ю.О., затверджені наказом вищого навчального закладу № 653-с від 6 травня 2019 року.
2. Строк подання студентом роботи: 28 грудня 2019 року.
3. Вихідні дані до роботи: Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24.12.1993 р. (№ 3814–XII); нова редакція Закону від 13 грудня 2001 р. (№ 2888–III). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 20.10.2019); Боряк Т. «Архівна україніка»: до питання про еволюцію наукового напрямку. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україники*. К., 2012. Вип. 1. С. 47-58; Кулініч М.Ю. Діяльність Державної архівної служби України та наукових інституцій у сфері реституції і повернення архівної україники. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXIX. С.326-330; Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, склад. *Український історичний журнал*. 2007. №4. С.153-175; Матяш І.Б. Галузева програма «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. К., 2008. Т. 16. С. 29–31; Організація пошуку документів архівної україники через Інтернет-ресурси [упор. А. Папакін]. К., 2013. 22 с.; Берковський В.Г. Поповнення Національного архівного фонду документами архівної україники (2010–2011 рр.). *Архіви України*. 2011. Вип. 1 (272). С. 99-

105; Зарубіжна архівна україніка: матеріали до бібліографії. Архівні установи України: довідник / Держкомархів України, УНДІАСД. К., 2005. Т. 1. Державні архіви. С. 606-634.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): з'ясувати стан розробки проблеми зарубіжної україніка у вітчизняній історичній науці; визначити основні напрямки становлення та актуалізації проблематики зарубіжної україніка у вітчизняному науковому просторі; проаналізувати ступінь розробки провідних проблем в галузі зарубіжної україніка у виданні «Архіви України»; з'ясувати магістральні шляхи в діяльності наукових та державних інституцій в питаннях реституції зарубіжної україніка.

5. Графічні матеріали: немає.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Іріоглу Ю.О., доцент	10.02.2019	10.02.2019
Розділ 2	Іріоглу Ю.О., доцент	10.03.2019	10.03.2019
Розділ 2	Іріоглу Ю.О., доцент	28.09.2019	28.09.2019
Розділ 3	Іріоглу Ю.О., доцент	01.10.2019	01.10.2019
Висновки	Іріоглу Ю.О., доцент	01.11.2019	01.11.2019

7. Дата видачі завдання: 10 лютого 2019 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вивчення проблеми, опрацювання джерел та наукової літератури	Жовтень, листопад, 2018 р.	виконано
2.	Написання вступу	Лютий 2019 р.	виконано
3.	Написання першого розділу	Березень 2019 р.	виконано
4.	Написання другого розділу	Вересень 2019 р.	виконано
5.	Написання третього розділу	Жовтень 2019 р.	виконано
6.	Написання висновків	Листопад 2019 р.	виконано

Студент _____ А.М. Могила

Керівник роботи _____ Ю. О. Іріоглу

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ С.С. Черкасов

РЕФЕРАТ

ЗАРУБІЖНА УКРАЇНІКА В СУЧАСНОМУ АРХІВОЗНАВСТВІ

кваліфікаційна робота магістра складається з шестидесяти шести сторінок, містить п'ятдесят п'ять позицій джерел та тридцять дев'ять позицій літератури.

Поняття, що найбільш часто зустрічається у роботі є:

зарубіжна україніка, культурна спадщина, архівна реституція.

Зарубіжна україніка, комплекс документів, що сформувався в результаті діяльності органів влади, громадських організацій та окремих діячів політики та культури, як в Україні, так і за її межами, і відображає історію українського народу.

Об'єктом дослідження є комплекс опублікованих наукових статей та електронний контент, що торкається питань зарубіжної україніки.

Предметом дослідження є актуалізація та відображення проблематики зарубіжної у вітчизняному історіографічному просторі, зокрема, архівознавчих студіях.

Метою дослідження є вивчення ступеня розробки проблематики зарубіжної україніки в українському історіографічному просторі та його архівознавчому сегменті зокрема.

Наукова новизна роботи визначена окресленими в ході дослідження напрямками розвитку проблематики зарубіжної україніки в сучасному архівознавстві та науковій періодиці загалом.

Проведено комплексний аналіз розробки проблематики зарубіжної україніки в сучасній історичній науці та архівознавстві зокрема. Визначено магістральні напрямками розробки проблематики зарубіжної україніки в сучасному архівознавстві та науковій періодиці загалом, розглянуто тематичний набір сюжетів в науковому полі українського архівознавства. Окремо розглянуто реалізація державної політики України щодо повернення архівної україніки внаслідок співпраці Державної архівної служби України та державних академічних установ. Зокрема, проаналізовано

роботу Центрального державного архіву зарубіжної україніки та форми взаємодії з міжнародними організаціями в питаннях реституції україніки. Вивчено нормативно-правові засади реалізації проектів реституції та подальшого співробітництва українських архівних установ в даному напрямку.

Фактичний матеріал, основні положення та висновки можуть бути використані при написанні історіографічних праць з історії української наукової періодики, а також при розробці широкого кола загальних проблем зарубіжної україніки.

SUMMARY

FOREIGN UKRAINICA IN MODERN ARCHIVAL SCIENCE

The work consists of seventy-one pages, contains fifty - five positions of sources and thirty-nine positions of literature.

The concept most often encountered in the work is: foreign Ukrainian, archival restitution, cultural heritage.

The object of the research is a set of published scientific articles and electronic content with regard to questions of foreign ucrainica.

The subject of the study is the actualization and reflection of foreign issues in the domestic historiographical space, in particular, archival studies studios.

The purpose of this work is to determine the extent of the development issues of foreign ucrainica in the Ukrainian historiographical space and its arvosana segment in particular.

The scientific novelty of work is defined as outlined in the study, the directions of the development perspectives of foreign ucrainica in modern archival science and scientific periodicals in General.

A comprehensive analysis of the development perspectives of foreign ucrainica in modern historical science and archival science in particular. The main directions of development of problems of foreign ukrainics in modern archivism and scientific periodicals in General are defined, the thematic set of subjects in the scientific field of Ukrainian archivology is considered. Separately, the implementation of the state policy of Ukraine on the return of archival ucrainica as a result of cooperation between the State archival service of Ukraine and state academic institutions is considered. In particular, the work of the Central state archive of foreign ukrainics and forms of interaction with international organizations in the issue of restitution of ukrainics was analyzed. The legal framework for the implementation of restitution projects and subsequent cooperation of Ukrainian archival institutions in this area has been studied.

The actual material, the main provisions and conclusions can be used in writing historiographical works on the history of Ukrainian scientific periodicals, as well as in the development of a wide range of General problems of foreign ukrainics.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1 Стан наукової розробки проблеми	6
1.2 Джерельна база та теоретичні засади дослідження	11
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ	15
2.1. Напрямки розвитку зарубіжної україніки як наукової проблематики	15
2.2. Зарубіжна україніка в роботі профільних інституцій	26
РОЗДІЛ 3. ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «АРХІВИ УКРАЇНИ»	38
3.1. Розробка питань зарубіжної україніки в дослідженнях історії закордонних українських центрів	37
3.2. Проблема україніки в роботах проблемно-тематичного спрямування	43
РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПИТАНЬ РЕСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ	55
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливою інтегральною частиною історико-культурної спадщини українського народу є архівні, музейні та бібліотечні колекції, які виникли в результаті діяльності українських громадсько-політичних, наукових, культурно-освітніх та релігійних осередків у різних країнах світу. Вивчення історії заснування та діяльності закордонних українських архівних центрів становить сьогодні важливу та актуальну наукову проблему, оскільки матеріали, представлені в цих колекціях, є надзвичайно цінним джерелом з багатьох проблем громадсько-політичної, соціально-економічної, церковної історії, а також з історії української науки і культури. Однак поряд з цим, не менш актуальною є проблема ознайомлення, систематизації та організації доступу дослідників до великого комплексу документальних матеріалів з історії України, що відклалися у архівах закордонних центрів.

На сьогоднішній день маємо доволі розгалужену мережу наробок з питань зарубіжної україніки, представлену як окремими дослідниками, так й науковими інституціями. Разом з тим, залишається питання комплексного погляду на розгортання процесу наукового становлення проблематики україніки з точки зору оформлення теоретичної та практичної складової, а також, виокремлення базових напрямків актуалізації дослідницьких студій.

Не останню роль у вирішенні цього питання відіграють наукові часописи, на сторінках яких публікуються останні досягнення в галузі історичної науки, як в теоретико-методологічній, так і джерелознавчій та архівознавчій галузях, оскільки саме через такого роду видання дослідники мають змогу опосередковано ознайомитись з джерельними комплексами, що були сформовані за межами України. В той же час, ступінь репрезентації зарубіжної україніки в українському історіографічному просторі, ще недостатньо розкрито та має потенціал

дослідження. Проте співставлення поглядів істориків на різних етапах історіографічного процесу, виявлення тенденцій у поглибленні розробки окремих аспектів проблеми дасть можливість оцінити стан вивчення українськими істориками проблематики включення великого джерельного комплексу зарубіжної україніки до вітчизняного історіографічного простору та накреслити перспективи подальших наукових пошуків. Окреме місце в науковому просторі України займає провідне видання у галузі архівознавства – «Архіви України», які своїми публікаціями фактично формують напрямки архівознавчих та загально історичних досліджень, закладаючи основи для перспективних джерелознавчих пошуків.

Окремим питанням, що на сьогоднішній день все ще залишається відкритим, через суспільно-політичні та практичні аспекти доступу та куористування, є реституція зарубіжної україніки. З огляду на широку географію та масштаби архівних комплексів за кордоном, постає питання активного залучення даного масиву до наукового обігу та відкриття широко доступу вітчизняних дослідників до їх інформаційного потенціалу.

Об'єктом дослідження є комплекс опублікованих наукових статей та електронний контент, що торкається питань зарубіжної україніки.

Предметом дослідження є актуалізація та відображення проблематики зарубіжної у вітчизняному історіографічному просторі, зокрема, архівознавчих студіях.

Метою дослідження є вивчення ступеня розробки проблематики зарубіжної україніки в українському історіографічному просторі та його архівознавчому сегменті зокрема.

Поставленою метою обумовлено наступні **основні завдання**, які автор намагався вирішити у процесі вивчення теми:

– з'ясувати стан розробки проблеми зарубіжної україніки у вітчизняній історичній науці;

–визначити основні напрямки становлення та актуалізації проблематики зарубіжної україніки у вітчизняному наковому просторі;

–проаналізувати ступінь розробки провідних проблем в галузі зарубіжної україніки у виданні «Архіви України»;

–з’ясувати магістральні шляхи в діяльності наукових та державних інституцій в питаннях реституції зарубіжної україніки.

Хронологічні межі дослідження. В роботі розглядається публікації в наукових часописах та державні й наукові проекти на сучасному етапі існування держави Україна (1991 – 2009 рр.).

Географічні межі дослідження охоплюють сучасну територію України.

Наукова новизна роботи визначена окресленими в ході дослідження напрямками розвитку проблематики зарубіжної україніки в сучасному архівознавстві та науковій періодиці загалом.

Теоретичне значення роботи полягає у проведенні комплексного аналізу розробки проблематики зарубіжної україніки в сучасній історичній науці та архівознавстві зокрема.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її фактичний матеріал, основні положення та висновки можуть бути використані при написанні історіографічних праць з історії української наукової періодики, а також при розробці широкого кола загальних проблем зарубіжної україніки.

Структура роботи підпорядковані реалізації поставленої мети та завданням і складається з з семидесяти сторінок, містить п’ятдесят п’ять позицій джерел та тридцять дев’ять позицій літератури.

РОЗДІЛ 1.

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Для забезпечення ґрунтовного аналізу проблеми зарубіжної україніки в вітчизняному історіографічному просторі, постає необхідність звернення до огляду наробок з окремих питань в галузі україніки та діяльності української діаспори зокрема. Звернення до проблематики української діаспори допоможе встановити ступінь глибини опрацювання й питання архівних фондів закордонних українських центрів.

В історії формування української діаспори чітко простежуються три хвилі масового переселенського руху з України. Упродовж ХХ століття одним із важливих напрямів діяльності громадсько-політичних та культурних осередків української діаспори у світі було збирання та збереження українських документальних, рукописних та музейних пам'яток, створення архівних зібрань та колекцій у країнах осідку.

У період між двома світовими війнами українськими емігрантами було розгорнуто активну діяльність зі збирання документальних матеріалів та формування українських архівних, музейних і бібліотечних колекцій. По закінченні Другої світової війни, значна кількість відомих українських громадсько-політичних та культурних діячів переселилася на північноамериканський континент, де було продовжено роботу з організації збирання та зберігання документальних пам'яток українського народу. Упродовж 1950 – 1960-х рр. у США та Канаді було засновано цілу низку українських архівних центрів [91].

Звертаючись до аналізу історіографічного аспекту даної проблеми, слід відзначити, що історія заснування та діяльності українських архівних центрів за кордоном стала предметом дослідження українських істориків тільки впродовж останнього десятиліття, тобто після проголошення

України суверенною і незалежною державою. Саме в цей період відбулося розсекречення «спецфондів» архівів і бібліотек, унаслідок чого дослідники отримали можливість опрацювати і проаналізувати величезний масив документальних матеріалів, ознайомитись з науковим доробком визначних представників української діаспори – монографіями, публікаціями у періодичних та серійних виданнях та ін. В українській зарубіжній історіографії ця тема хоч і знайшла відображення у низці праць, однак спеціальне зацікавлення дослідників почала викликати також лише останнім часом [91].

Характеризуючи усю сукупність праць, з даної проблеми, варто наголосити на тому, що закордонні українські архівні центри досліджуються, з одного боку, істориками у контексті вивчення громадсько-політичної та культурної діяльності української діаспори у світі, а з іншого, архівознавцями і джерелознавцями з метою виявлення і вивчення всієї сукупності документальних джерел з історії українського народу, створення реєстру зарубіжної архівної україніки.

Упродовж останнього десятиліття з'явилася ціла низка публікацій, в яких висвітлено історію заснування та діяльність Музею визвольної боротьби України та Українського історичного кабінету у Празі, проаналізовано особливості їх комплектування, простежено долю їх документальних колекцій – це, зокрема, праці українських істориків і архівістів Л. Лозенко, С. Заремби та інших [37; 80].

Помітним явищем в українській історіографії останніх років стали монографія Михальчука В. «Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі», автор якої докладно висвітлив історію заснування та діяльність однієї з провідних культурних установ української еміграції у Франції [87].

Важливий внесок у дослідження діяльності українських архівів у США зробив Любомир Винар – професор Кентського університету (США), засновник і голова Українського історичного товариства, редактор

журналу «Український історик». Він був одним з ініціаторів заснування в 1971 р. при Кентському університеті Центру для вивчення етнічних публікацій та культурних інститутів (Center for the Study of the Ethnic Publications and Cultural Institutions), завданням якого було дослідження діяльності етнічних культурних інституцій та етнічної преси в США. Одним з останніх великих проектів Центру було обстеження власне українських архівів, музеїв та бібліотек у США, проведене впродовж 1993 – 1995р.[52].

Високо оцінюючи діяльність Центру для вивчення етнічних публікацій та культурних інститутів при Кентському університеті, слід відзначити, що сьогодні найактуальнішим аспектом джерелознавчих та архівознавчих студій є дослідження історії формування та складу окремих документальних колекцій.

У цьому контексті привертає увагу низка публікацій, присвячених діяльності Східноєвропейського дослідного інституту ім. В'ячеслава Липинського (СЄДІЛ) у Філадельфії – науково-дослідної установи, яка займається збереженням, дослідженням та виданням архівних матеріалів і наукових праць з історії, політології, культури України та східноєвропейських країн, зокрема спадщини В. Липинського та української державницької школи. Докладний аналіз складу архівної колекції В. Липинського та СЄДІЛ у цілому було здійснено І. Коровицьким [91].

Крім США, значна кількість українських документальних колекцій зберігається в архівних установах Канади. У 1990 р. Б. Кравченком було укладено попередній анотований перелік «Архівні матеріали з історії України в Канаді», в якому наведено дані про 21 українську збірку, у тому числі про колекції Українського культурно-освітнього центру у Вінніпезі та Українсько-канадського дослідницького та документального центру в Торонто. У рамках «Багатокультурної архівної програми», яка діє в Канаді, починаючи з 1972 р., провадиться інтенсивне вивчення етнічних (у

тому числі українських) документальних колекцій. За домовленістю з Національним архівом Канади Комітет українців Канади передав до нього на депозитне зберігання частину своїх документів, зокрема, колекції Я. Рудницького, Д. Донцова, В. Кубійовича, А. Жука [38-40; 91].

Аналіз праць, присвячених історії заснування та функціонування українських архівних центрів за кордоном, свідчить про те, що останнім часом ця проблема привертає увагу істориків та архівістів як в Україні, так і за її межами. Упродовж 1990-х рр. з'явилася ціла низка робіт, в яких знайшли висвітлення проблеми збирання та зберігання українських документальних колекцій в Європі та Північній Америці у міжвоєнний та повоєнний періоди.

Сьогодні існує об'єктивна потреба у створенні реєстру всіх закордонних українських колекцій та написанні узагальнюючої праці з історії їх діяльності. Одним із перших кроків на цьому шляху можна вважати роботу М. Палієнко «Українські архівні центри за кордоном», в якій авторка зробила спробу систематизувати наробики у галузі зарубіжної україніки. [91]

На сьогоднішній день, більшу частину роботи по систематизації та фіксації закордонних архівних колекцій україніки взяв на себе Центральний державний архів зарубіжної україніки. Однак, залишаються ще багато не розвіданих та не залучених до наукового обігу документальних комплексів зарубіжної україніки.

Окрему групу історіографічного доробку в галузі зарубіжної україніки становлять роботи, що відображають досягнення у вивченні проблем історії України із залученням закордонних джерельних комплексів та їх архівознавчих оглядів.

Передусім це роботи, що характеризують внутрішнє наповнення фондів закордонних українських культурних центрів, формуючи перспективи для подальших розробок як в галузі історії України, так і джерелознавчої і архівознавчої галузі, зокрема, це роботи С. Білокінь, В.

Маркіної, І. Матяш [69, 84; 86]. Хоча, маємо й знакові досягнення, зокрема, монографічне дослідження І. Матяш «Архівна україніка в Канаді», що побачив світ в 2008 р., а пізніше й довідник з даної тематики, дійсно стали проривними явищами на тлі загальної проблематики.

Не можна обійти увагою й дисертаційне дослідження М.Кулініч, присвячене питанням реституції комплексів зарубіжної україніки [29].

Історіографічне вивчення окремих аспектів проблеми реституції архівних комплексів зарубіжної україніки відображене у працях відомих українських архівознавців В.Лозицького, Г. Боряка, Л.Дубровіної, О. Соханя, в яких висвітлено процес створення, розробки та впровадження академічної державної програми «Національна архівна інформаційна система (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка», а також окреслено головні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні [64; 68; 79]. Основні завдання та мета галузевої програми «Архівна україніка» окреслені у статті І. Матяш [86]. Огляд діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україніки щодо поповнення фондів установи новими документами архівної україніки здійснив В. Берковський [68].

Підбиваючи підсумки огляду стану розробки проблеми зарубіжної україніки у вітчизняній історичній науці, можемо констатувати, що на сьогоднішній день, не зважаючи на великий комплекс наробок, невістачас узагальнюючих праць щодо тематики зарубіжної україніки. Відповідно, постає питання детального аналізу представлення проблематики україніки в українському історіографічному просторі, окрема роль в якому належить науковим часописам, на сторінках яких знаходять своє відображення найбільш актуальні та перспективні напрямки досліджень історії України та відповідні джерелознавчі студії.

1.2 Джерельна база та теоретичні засади дослідження

Джерельна база дослідження складається з комплексу опублікованих джерел, серед яких, зокрема, велику групу складають періодичні видання та збірки наукових статей, які в тій або іншій мірі розкривають проблематику зарубіжної україніки, зокрема роботи присв'ячені загальним оглядам закордонних архівних зібрань, що містять відомості з історії України, а також нароби, в яких україніка займає місце основних або додаткових джерел.

Залучено також літературу критико-бібліографічного характеру, зокрема, рецензії, що були опубліковані в наукових часописах, що перебувають в центрі нашої дослідницької уваги. Залучення до аналізу й рецензій на публікації з тематикою україніки, дозволяють простежити основні тенденції в українській історичній науці щодо тематики зарубіжної україніки. Залучення різних за структурними та змістовними характеристиками публікацій до джерельної бази дослідження, дозволяє побудувати нашу роботу з урахуванням всіх поглядів та напрямків вивчення проблеми україніки у вітчизняній історичній науці.

Окрім групи періодики, у комплексі опублікованих джерел, можна виділити наступні складові: 1) законодавчі та нормативно-правові документи, які висвітлюють державну політику України у сфері організації збирання, зберігання, вивчення та повернення архівної україніки; 2) державні та галузеві програми, які стосуються архівознавчої сфери, а також методичні рекомендації, розроблені Укрдержархівом та установами НАН України; 3) архівні електронні ресурси.

Законодавча база вивчення проблеми представлена Законами України «Про інформацію» (1992 р.), «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1993 р.), які поряд із нормативно-правовим регулюванням відносин в архівній, музейній, бібліотечній та інформаційній сферах визначали поняття «культурні цінності», складовою яких є документи НАФ, задекларували пріоритетність поповнення НАФ документами, що

знаходяться за кордоном, забезпечення збереженості і доступу до них, а також окреслили механізм регулювання відносин, пов'язаних із вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, виявленням, обліком та охороною національної культурної спадщини, налагодженням міжнародного співробітництва України у сфері культури та архівної справи. Зазначені законодавчі ініціативи сформували правову основу проведення єдиної державної політики щодо повернення історико-культурної та архівної спадщини [1; 2; 3].

Нормативно-правові документи представлені наказами Державної архівної служби України з оголошенням рішення колегії Державної архівної служби України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» (2001 р.), «Про підготовку основних засад міжвідомчої Програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» (2002 р.), «Про виявлення зарубіжної архівної Україніки державними архівними установами України» (2006 р.), які мали надзвичайно важливе значення для започаткування процесу пошуку, збирання, реєстрації та забезпечення збереженості зарубіжної архівної україніки [5; 6; 7].

У структурі джерельної бази дослідження важливе місце займають академічні державні та галузеві програми, розроблені Державною архівною службою та установами НАН України. Серед них: академічна державна програма «Національна архівна інформаційна система (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка» (1991–1996 рр.), мета якої виявлення та облік архівної та рукописної україніки у світі, створення електронної бази даних та зведеного реєстру втраченої архівної україніки; галузева програма «Архівна україніка» (2008 р.), що мала на меті розробку наукових та організаційних засад створення комплексного реєстру архівної україніки, реєстру фондів (колекцій) культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном, реєстру документів, переданих на

законних підставах до державних архівів України, а також укладення повного переліку зарубіжних установ, які зберігають архівну україніку [8; 14; 15].

Окремою складовою джерельної бази дослідження є спеціальні архівні методичні рекомендації, як загального характеру («Фондування документів НАФ»), так і вузького спрямування, які безпосередньо стосуються організації пошуку, опрацювання та використання архівної україніки – «Використання інформації документів зарубіжної україніки», «Організація пошуку документів архівної україніки через Інтернет-ресурси» [19; 47; 62].

Основним Інтернет-ресурсом архівної україніки є Офіційний веб-портал Державної архівної служби України, а саме його розділ «Архівна україніка», який містить нормативні документи, загальні огляди та публікації про архівну україніку в країнах світу, а також єдиний зведений перелік архівних матеріалів, повернутих та переданих в Україну. Не менш важливим інформаційним джерелом є веб-сайти архівних установ, складовою частиною яких є розділи, в яких представлені переліки архівних фондів, що зберігаються архівом. Зокрема, на веб-сторінці ЦДАЗУ розміщений не тільки перелік фондів, а й описи фондів у вільному доступі, що розширює можливості користувачів щодо отримання інформації про склад та характер документів [8; 9].

Таким чином, джерельна база є доволі репрезентативною та достатньою для одержання верифікованих висновків з проблеамтики дослідження.

В процесі реалізації мети і завдань дослідження ми спирались на загальнонаукові принципи.

Принцип *історизму*, дозволив розглянути процес розвитку тематики зарубіжної україніки в історіографічному просторі у динаміці;

дотримання принципу *багатофакторності*, дало можливість сукупно вивчити об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливали на становлення проблематики україніки у вітчизняній історичній науці;

принципи *всебічного і об'єктивного пізнання*, забезпечили достовірність результатів дослідження та звели до мінімуму соціо-культурні впливи на автора.

Зазначені принципи були зреалізовані через конкретні методи наукового дослідження.

Опрацювання в процесі дослідження комплексу публікацій із даної тематики викликало необхідність звернутися до джерелознавчих методів, зокрема, бібліографічної евристики, а також зовнішньої та внутрішньої критики джерел.

Предмет і завдання дослідження визначили вибір проблемно-тематичного методу дослідження обраної теми, що знайшло своє відображення у вибірковості вивчення публікацій наукових часописів.

Системно-структурний метод дозволив розкрити історіографічне явище у взаємозв'язку з загальнотеоретичною ситуацією в українській історичній науці, що дозволило поглянути на історіографічний процес як на цілісний механізм з усіма основними рисами, і, водночас, на основі цього простежити структурні зміни, що відобразились на сторінках часописів.

Метод періодизації використовувався у дослідженні для визначення основних етапів розвитку становлення проблематики україніки в історіографічному просторі.

Проблемно-хронологічний метод використовувався для розчленування теми роботи на кілька вузьких проблем, кожна з яких розглядалася в хронологічній послідовності, зокрема, це питання репрезентації проблематики зарубіжної україніки в окремих публікаціях, що характеризувалися різними змістовними та структурними характеристиками.

Залучення історико-генетичного методу дало можливість прослідкувати причини та характер змін у розвитку репрезентації та теоретичної розробки проблематики зарубіжної україніки, що в свою чергу, дозволило подати максимально точну характеристику об'єкта дослідження.

РОЗДІЛ 2.

СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ

2.1. Напрямки розвитку зарубіжної україніки як наукової проблематики

Той факт, що архівні колекції української еміграції становлять невід'ємну частину національної історичної спадщини й за своїм науковим та джерельно-інформаційним значенням посідають важливе місце у вивченні політичної та культурної історії України ХХ ст., є сьогодні загальноновизнаним як в українській, так і зарубіжній історіографії. Підтвердженням цього є широкомасштабне та багаторівневе використання дослідниками документів з «еміграційних» колекцій з метою виявлення джерельної інформації та відтворення процесів, які відбувалися у буремні роки Української революції 1917–1920 рр., а згодом у середовищі української політичної еміграції як міжвоєнного, так і повоєнного періодів. Сьогодні без документів, збережених українцями поза межами України, неможливо цілісно дослідити державотворчі процеси доби Визвольних змагань українського народу, історію військових формувань і політичних організацій періодів Першої та Другої світових війн, громадсько-політичну, культурно-освітню, наукову та релігійну діяльність українців у різних країнах світу. Все це стало можливим лише впродовж останнього двадцятиліття завдяки реалізації цілої низки політичних реформ, розбудові в Україні громадянського суспільства, розсекреченню архівів і розширенню доступу до документальної інформації. Водночас процес об'єднання українців навколо державотворчих цінностей призвів до розуміння спільної відповідальності за збереження національної історичної спадщини – як в Україні, так і поза її межами.

Важливою складовою цього процесу стало дослідження історії формування документальних комплексів зарубіжної україніки, вивчення діяльності архівно-музейних осередків української еміграції, підготовка та

видання путівників, довідників та переліків, покликаних забезпечити інтелектуальний доступ до документів з української історії, що зберігаються в зарубіжних архівах. У роки незалежності внаслідок налагодження діалогу, з одного боку – між представниками української влади та інтелігенції, з іншого – громадськими й культурними діячами української діаспори, вдалося організувати передачу та повернення з-за кордону цілої низки цінних колекцій україніки, які поповнили та збагатили фонди державних архівів України. Після створення у 2007 р. Центрального державного архіву зарубіжної україніки на цю установу були покладені завдання збирання та збереження оригіналів і копій документів, що були в різні історичні періоди вивезені за кордон чи створені за кордоном, але відображають події історії України в її сучасних кордонах або є історико-культурним надбанням зарубіжного українства, і які на законних підставах надійшли у власність України і внесені до Національного архівного фонду. Таким чином, поповнення Національного архівного фонду документами зарубіжної україніки суттєво розширило і збагатило джерельну базу історичної науки, актуалізувало вивчення багатьох малодосліджених проблем української історії ХХ століття. Однак, до сьогодні недостатньо уваги приділялось вивченню тієї ролі, яку відіграли архівні зібрання української еміграції у збереженні національної пам'яті, у плеканні історичних традицій державотворення у період «бездержавності», у поширенні національної свідомості та самоідентифікації серед українців, які опинилися поза межами своєї історичної Батьківщини.

Роботи з розшуку та повернення до України масивів україніки, переміщених до Росії протягом попередніх століть та часів Першої світової війни, розпочались ще на початковому етапі Української революції 1917–1921 рр., одночасно зі спробами розбудувати власну державність. Ці зусилля, вже на іншому рівні, досить результативно було продовжено у 1920-х – на початку 1930-х рр.; здобутки цього періоду є

незаперечними. Однак надалі ця масштабна робота була припинена, отримавши шпаринку для її продовження у вигляді епізодичного (тематичного) мікрофільмування масивів україніки у центральних союзних та зарубіжних архівах [16].

З кінця 1980-х рр., паралельно зі зрушеннями в політичній сфері, відновилися спроби розбудувати концепцію україніки. Нами було виділено п'ять етапів еволюції архівної україніки, які ми хочемо запропонувати разом із узагальненою назвою, яка відображає найбільші здобутки даного періоду:

1) Перші кроки: Розробка теоретичних засад україніки та початковий період інформатизації архівної справи (кінець 1980-х років – 1991 р.): характеризується розробкою теоретичних засад україніки та початковим періодом інформатизації архівної справи. У вересні 1990 р. на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів у доповідях трьох українських учених (Я. Ісаєвич, М. Сенченко, П. Сохань) було поставлено питання про загальну концепцію україніки. Саме тоді термін «україніка» було поширено від суто бібліографічного розуміння (інформація про іноземні видання, присвячені Україні) до документів, які стосуються України

2) Академічний проект «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації» (1992–1995/1996 рр.): пов'язаний з програмою «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації», в першу чергу, з проектами «Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» (далі – НАІС) та Археобібліобаз (далі – АББ). Основні роботи з розроблення і реалізації проектів сконцентрувалися переважно в академічних установах – Інституті рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського та Інституті української археографії .

Програма «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження і загальнодоступності» складається з восьми проектів [82, с. 5; 83, с. 14]. Два з них стосувались виявлення,

описування, реєстрації та запровадження доступу до архівних документів і рукописних книг: «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації» та «Реєстр української рукописної книги». Ці програми у травні 1992 р. були затверджені Державним комітетом України з питань науки і технологій; останнім забезпечувалося і їхнє фінансування [82, с. 14].

Кінцева мета програми була сформульована коректно, але, як на сьогодні, надто амбіційно: «корпус документальних та довідкових публікацій документальної спадщини України» та «комп'ютерні системи і бази даних, що дозволять інтегрувати різнорідну архівну та бібліотечну інформацію й забезпечити загальнодоступність до неї». Взагалі, мега-ідея програми, якій підпорядковані всі проекти – це створення «єдиної концепції рукописної та друкованої «україники» [82, с. 5].

У процесі роботи проект НАІС виділився в окремий пріоритетний проект, хронологічними рамками якого стали 1991–1996 рр. Його метою, згідно із Технічним завданням НАІС, було «впровадження в практику архівної діяльності України сучасних засобів ведення інформаційних баз даних і створення на їхній основі нових прогресивних технологій у функціонуванні архівних та рукописних комунікацій» [16].

У 1994 р. в розвиток НАІС було підписано угоду про розробку спільного міжнародного проекту «Українська археобібліобаза» між Гарвардським українським науковим інститутом (США), ІУА, Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського, Головним архівним управлінням та Міністерством культури України. Метою АББ було створення «окремої інтегрованої архівно-бібліотечної бази даних, яка охоплює інформацію рівня установи – архіву, бібліотеки та музею», таким чином активізувалося «введення неопублікованих джерел з історії України до наукового обігу» [83, с.16] Така база має містити інформацію про: установи, які зберігають архівні та рукописні фонди; склад і зміст архівних документів; бібліографію з використання та дослідження фондів

архівної установи [83, с. 16]. АББ розглядалася як перший (верхній) етап НАІС.

3) Україніка у практичній роботі державних архівних установ:

Спроби втілення (1996-1998 рр.): може бути умовно названий архівним етапом втілення теоретичних засад інформатизації архівної справи та роботи з українікою.

Верхньою хронологічною межею стало завершення проекту НАІС. Це втілилося в дві нові концепції: «Національна архівна спадщини України та державний реєстр «Археографічна україніка» (1995) та «Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні» (1998), які разом з виходом першого українського підручника з архівознавства (1998) стали практичним результатом і водночас хронологічним рубежем. Ці доробки презентували осмислення набутого теоретичного досвіду і перші кроки втілення їх в життя, ставши основами подальших проектів, у тому числі пов'язаних з українікою.

Цей етап закінчився публікацією «Основних положень концепції комп'ютеризації архівної справи», розроблених за ініціативою Інституту, на сторінках видання «Студії з архівної справи та документознавства» В контексті інформатизації архівної справи, передусім як проблеми доступу до архівної інформації, у пункті «етапи інформатизації архівної справи» вказано на таке важливе завдання, як «вихід на бази даних країн СНД, передусім Росії, країн Балтії та Білорусії, атакож європейських країн з метою об'єднання ресурсів «україніки» в зарубіжних архівах, створення мета-БД, налагодження доступу до існуючих БД, копіювання матеріалів, що зберігаються в архівах, передусім Росії, на компакт-дисках» [16; 79, с. 15].

4) Поява українських архівів в Інтернеті: Надання інтелектуального доступу до ресурсів (перша половина 2000-х рр.): характеризується першими систематичними кроками у практичній діяльності з розшуку і реєстрації україніки, теоретичним узагальненням існуючого доробку і

спробами унормувати цю діяльність. Основним здобутком даного періоду є надання фізичного та інтелектуального доступу до інформаційних ресурсів, які містять україніку. Цей етап позначений також поглибленням інформатизації архівної справи (в першу чергу, відкриття офіційного веб-порталу Держкомархіву України у грудні 2000 р.), що стало одним з інструментів надання доступу до архівної україніки.

Портал став потужним довідковим ресурсом для наповнення інформацією про україніку. Він має розділ «Зарубіжна архівна україніка» (сьогодні – «Архівна україніка»), структурований за такими підрозділами: нормативні документи; архіви, повернуті та передані в Україну; архівні зібрання України (довідники; огляди архівних фондів, колекцій, зібрань; огляди музейних фондів, колекцій, зібрань; історія архівної справи – персоналі); архівна Україніка: матеріали до бібліографії (загальні огляди та огляди зібрань в країнах світу) [8; 14; 15]

Своєрідною інституціоналізацією тематики, підсумком четвертого періоду та водночас початком п'ятого етапу стало включення бібліографічних матеріалів розділу веб-порталу «Зарубіжна архівна україніка» до першого тому фундаментального за змістом і обсягом довідника по архівних установах України, що охопив державні архівні архіви (2005) [16].

Взагалі 2001 рік був багатим на події, різні за характером та змістом, але однаково засадничі для подальшого розвитку концепцій роботи з українікою: планом роботи державних архівних установ на 2001 р. розпочато підготовку міжархівного довідника «Празькі архіви: зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний період»; у січні 2001 р. Держкомархів України видав наказ «З оголошенням рішення колегії Держкомархіву України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» [16; 86, с. 29].

Основну функцію з надання інтелектуального доступу до інформації про українську виконують путівники по архівах. Для оптимізації такого підходу до доступу до ресурсів Держкомархів України розробив перспективний план підготовки довідкових видань у рамках програми «Архівні зібрання України» на 2001–2005 рр. архівних фондів триває досі. Першим довідником, який відкрив серію путівників по державних архівах, став путівник по ПДАГО який побачив світ 2001 р. Саме в цьому путівнику вперше у такому форматі було оприлюднено інформацію про сегмент т. зв. Празького архіву (ПА), названий колекцією документів «Український музей у Празі» [76].

Знаковою подією стала книга П. Кеннеді Грімстед «Трофеї війни та імперії: архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції» (2001). У четвертому розділі своєї праці авторка запропонувала власну типологію української, яка в подальшому була активно використана українськими вченими. Розділ дев'ятий стосувався російського та українського еміграційних документальних масивів, тобто ПА. Публікація стимулювала поглиблення досліджень стосовно різних аспектів переміщення та подальшої долі ПА [16].

Важливою віхою в історії розроблення концепції архівної української на початку 2000-х роках стало рішення Колегії Держкомархіву України «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» від 27 листопада 2002 р. [85, с. 12]

У 2001 р. було прийнято нову редакцію Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи». Якщо в Законі редакції 1993 р. оптимістично йшлося про «особливу турботу» держави «про поповнення Національного архівного фонду документами історико-культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном та документами іноземного походження, що стосуються історії України» то в Законі редакції 2001 р. Обов'язки держави стосовно української

визначаються більш стримано: «держава вживає заходів» щодо поповнення НАФ цією категорією документів [2].

У 2002 р. відбулися дві знакові події для українських архівістів: по-перше, світ побачило друге видання підручника з архівознавства з розділом про архівну україніку; по-друге, був створений Інститут досліджень української діаспори, який почав діяти як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія». Серед задекларованих напрямів роботи Інституту – видання наукових праць з різних аспектів діяльності української діаспори, в тому числі публікація джерел та спогадів; розробка навчальних курсів та посібників для середньої і вищої школи; співпраця з українськими науковими установами та вченими з діаспори [16].

5) На шляху до інституалізації україніки: Становлення спеціалізованої архівної установи (друга половина 2000-х рр.): характерними ознаками є поглиблення досліджень, пов'язаних з українікою, зокрема, всебічне вивчення конкретних документальних комплексів. Знаковою подією сучасного етапу і закономірним результатом усіх попередніх теоретичних розробок та практичних заходів у цій сфері стала інституалізація напряму – створення спеціалізованого архіву зарубіжної україніки як центральної державної установи, завданням якої є виявлення, реєстрування, описування та акумулювання україніки.

Почнемо з офіційної перспективи подальшого розвитку дотичних проектів. З квітня 2005 р. розроблявся проект Державної програми, а розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 р. її було схвалено як «Концепцію Державної програми повернення архівних цінностей в Україну на 2006 – 2010 рр.» Програма була розрахована на п'ять років і передбачала подальшу розробку дотичних проектів. На жаль, Програма повернення архівних цінностей в Україну на 2006-2010 рр. залишилася на рівні концепції і не була втілена в життя.

22 грудня 2006 р. було видано черговий наказ Держкомархіву України, що мав безпосереднє відношення до архівної україніки – «З оголошення рішення колегії Держкомархіву України від 19.12.2006 р. «Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України» [86, с. 29-30].

У 2007 р. побачив світ «Реєстр втрачених та переміщених архівних фондів під час Другої світової війни» (щоправда, лише електронна версія, розміщена на веб-порталі Держкомархіву України). «Реєстр» містить інформацію про втрачені фонди ЦДАВО, ЦДІА у Києві та Львові, всіх державних архівів та архівів міст Києва та Севастополя.

У 2009 р. було опубліковано довідник, що став результатом ще одного амбітного проекту, розпочатого 2001 р. Він пов'язаний із документами, які перебували на таємному зберіганні за радянського періоду і були розсекреченими наприкінці 1980 – на початку 1990-х років. Після певної затримки (видання було в цілому підготовлене до друку ще у 2007–2008 рр.) побачили світ чотири з п'яти книг (у двох томах) «Реєстру розсекречених архівних фондів України» [16].

Своєрідним синтезом доробок попередніх років стало розроблення «Концепції створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка», схваленої Колегією Держкомархіву 14 серпня 2007 р. [85, с. 12-18]. Зокрема, Концепція виділяє вісім основних планованих результатів:

- з'ясування максимально повної топографії архівної україніки в світі;
- укладання анотованого переліку архівних фондів і колекцій архівної україніки;
- створення електронної бази даних «Архівна україніка»;
- забезпечення цілеспрямованого поповнення Національного архівного фонду України документами архівної україніки;

- створення умов для комплектування Центрального державного архіву зарубіжної україніки;
- активізація міжнародного співробітництва у сфері архівної справи;
- удосконалення архівного права щодо питань архівної україніки;
- створення взаємопов'язаної системи довідників (у тому числі електронних) про документи культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном, та документи іноземного походження, що стосуються української історії».

Зазначимо, що довідник «Архівна україніка в Канаді» (2010) став першим сегментом (і взірцем для наступних складових) майбутнього Національного реєстру «Архівна україніка».

Наступним етапом став наказ Держкомархіву України «Про інформування Держкомархіву щодо документів зарубіжної архівної україніки» від 28 вересня 2007 р.: директори архівів були зобов'язані надавати «інформацію щодо виявлених профільних документів історико-культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном, або наявності в архіві документів, що надійшли з-за кордону, та документів іноземного походження, що стосуються історії України» [16].

На виконання наказу Держкомархіву України «З оголошенням рішення Колегії «Про виявлення зарубіжної архівної Українкі державними архівними установами України» у 2008 р. було затверджено Галузеву програму «Архівна україніка», метою якої було створення реєстру, що об'єднає дані про документи культурної спадщини України закордоном. В основу програми було покладено згадану вище Концепцію створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка».

У 2008 р. у розвиток попередніх розробок співробітниками УНДІАСД було оприлюднено методичні рекомендації «Експертиза цінності документів архівної україніки з метою внесення до складу Національного архівного фонду». Основна частина рекомендацій складається з двох

розділів. У вступі подається коротка історія напряму та практичний доробок у цій сфері. Наведено наповнення терміна україніка, яким послуговується Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) [25, с. 4-5].

Оглянемо інший концептуальний рівень опрацювання та розвитку концепції «україніки» – дослідницький. У середині 2000-х рр. активізувалася робота з дослідження ПА – важливої складової україніки. У 2005 р. побачили світ одразу дві праці – словацького вченого М. Мушинки про МВБУ та перекладна праця американської дослідниці Патриції Кеннеді Грімстед про «празькі архіви» у Києві та Москві [88].

Про поглиблення досліджень у сфері україніки свідчить також поява низки статей, присвячених різним аспектам цього поняття, в Українській архівній енциклопедії (робочі зошити), виданій у 2006–2007 рр.; та у виданні 2008 р. Компонування матеріалу в робочих зошитах засвідчує еволюцію концепцій до висвітлення у фаховому довідковому виданні відомостей про україніку.

Багатим на оприлюднення результатів досліджень з архівної україніки став 2008 рік. Зокрема, вийшла друком комплексна праця української дослідниці М. Палієнко про архівні центри української еміграції, де було проаналізовано осередки у Польщі, Франції, Австрії, РФ, США, Канаді та деяких інших європейських країнах. Окремий розділ роботи було присвячено ПА У цьому ж році вийшла праця І. Матяш про архівну україніку в Канаді, де було досліджено історію розвитку поняття в Україні, теоретичні доробки у цій сфері та подано українські документальні збірки в Канаді [39]. Того ж 2008 р. було захищено кандидатську дисертацію про архівні та бібліотечні зібрання української еміграції з ЧСР (тобто Празький архів).

Іншим прикладом інституціоналізації наукового напряму «архівна україніка» можна вважати створення у 2006 р. кафедри історії діаспори

при згаданому вище Інституті дослідження української діаспори – першої в Україні кафедри історії української діаспори [16].

Таким чином, можемо констатувати, що процес становлення та актуалізації проблематики зарубіжної україніки має довгий, але сталий шлях, що дозволило підготувати не лише фактологічний, а й теоретико-методичний базис для подальшого розв'язання питань виявлення, вивчення та введення до наукового обігу комплексів зарубіжної україніки.

2.2. Зарубіжна україніка в роботі профільних інституцій.

З появою у 1991 р. на світовій мапі незалежної України відбулися певні позитивні зрушення в розвитку науки та духовної культури, які формують основи національно-державної ідентифікації народу України, та й самі українці ніби отримали друге дихання. Одним із кроків до заснування в Україні унікального центру українства стало створення у 2007 р. Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Поява такої установи створила сприятливі умови для подальшого розвитку національної ідеї як у самій Україні, так і поза її межами [29, с. 102-103].

Пріоритетним напрямком діяльності новоствореного архіву є організація передавання та повернення в Україну писемної історико-культурної спадщини зарубіжних українців та українських громад, уведення до наукового, культурного та духовного обігу тих часток цієї національної культурної спадщини, що зберігаються в Україні або опинилися за її межами в різні історичні періоди. Така робота згодом дозволить заповнити інформаційні лакуни в історії українського народу.

Проте здійснення ефективного пошуку духовних цінностей та культурно-мистецького надбання українства, розпорошених по всьому світу, які впродовж десятиліть ретельно збирали й зберігали найкращі представники української інтелігенції на вигнанні, стало б неможливим без співпраці із закордонною українською громадою.

Завдячуючи саме закордонному українству та заходам держави у даному напрямку, новостворений архів уже досяг певних позитивних зрушень. З метою інформування світової української спільноти про початок та основні напрямки своєї діяльності архів підготував та розіслав до ряду міжнародних громадських організацій «Звернення до світового українства», їх направлено, зокрема, до Світового Конгресу Українців, Європейського Конгресу Українців, Союзу Українських Організацій Австралії та інших організацій. «Звернення до світового українства» українською та англійською мовами було розміщено на веб-сайті Української Всесвітньої Координаційної Ради. Наразі робота у цьому напрямку триває.

Архів плідно співпрацює з Міністерством закордонних справ України та Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України в питаннях повернення в Україну документів, що відносяться до архівної україніки. Усі посольства та дипломатичні служби України отримали від МЗС держави інформацію про створення нового архіву та покладені на нього завдання. МЗС України дало доручення про всебічне сприяння діяльності ЦДАЗУ в комплектуванні документами, дефінованими як «архівна україніка».

У результаті цієї співпраці уже в грудні 2007 р. на зберігання до ЦДАЗУ від Ольги Андрич-Порохівської (Румунія) через МЗС України надійшли документи, що висвітлюють діяльність у Румунії в міжвоєнний період української політичної та воєнної еміграції. Зокрема, у колекції представлено листи, поштові картки та фотографії (оригінали та копії) про життя та діяльність Глави Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Костянтина Мацієвича, представника Міністерства оборони України в Кишиневі Павла Мамчури, а також Дмитра Івашина-Геродота (у період його проживання в Румунії в 1918–1944 рр.) та Ілька Гаврилюка (за 1918–1960 рр.) [9].

Найбільшу частину документів та фотографій колекції складають спогади та матеріали про життя й діяльність Голови Комітету ім. Симона Петлюри в Румунії, полковника Гната Порохівського у період його життя в Румунії (1921–1944 рр.). Серед документів цього зібрання – оригінал поштової картки, датованої 1923 р., від української письменниці Ольги Кобилянської до Іванни Побігущої (м. Косів). У її тексті йдеться про літературну творчість та зв'язки відомої письменниці з українською інтелігенцією у Празі, Берліні та Чернівцях. У колекції представлено також оригінал групового фото з Ольгою Кобилянською у колі близьких людей, датований 1929 р.

Знаковою подією як для ЦДАЗУ, так і всієї архівної системи України стало надходження на початку квітня 2008 р. колекції документів зі Словаччини. Її передало на постійне зберігання до архіву Генеральне консульство України у Пряшеві (Словаччина). Урочисте передавання документів відбулося за участю Генерального консула України у Пряшеві Є. П. Перебийніса, начальника управління державного архіву МЗС України О. О. Шульги, Голови Держкомархіву України О. П. Гінзбург, директора ЦДАЗУ Ю. Я. Кулініча та представників центральних державних архівів України [9].

Отримані документи висвітлюють життя та діяльність представників української еміграції в Чехословаччині у міжвоєнний та воєнний періоди. Документи цієї колекції допоможуть заповнити лакуни в історії Музею визвольної боротьби України у Празі, Українського Вільного Університету, Українського національного театру в Пряшеві, містять цікаву інформацію про політичні події в Карпатській Україні, діяльність українських еміграційних молодіжних та освітянських організацій, театральне життя українських емігрантів.

Вагому частину колекції складають періодичні видання (газети, журнали, часописи, бюлетені) та книги відомих українських письменників, листування. Зокрема, серед переданих документів є

кореспонденція, друковані видання та рукописи одного із найзначніших майстрів українського ліричного слова ХХ ст. Олександра Олеся (з автографом), українського мовознавця Агенора Артимовича, відомого українського бібліографа Петра Зленка, українських поетів і прозаїків Леоніда Мосендза, Богдана Лепкого, Василя Гренджі-Донського, актора Миколи Садовського еміграційного періоду та багатьох інших. Серед матеріалів колекції – рукописи українських прозаїків та поетів радянської доби, зокрема Ігоря Калинця, Надії Кир'ян, Михайла Саченка, Василя Рубана, а також книги українських письменників з автографами авторів (зокрема, Олеся Гончара) [9].

Колекція включає рідкісні українські публікації та друковані видання, зокрема й релігійного характеру. Більшість представлених у зібранні періодичних видань та книг – україномовні. Водночас у складі колекції є друковані видання латинською, польською, чеською, німецькою, англійською мовами, (зокрема, збірка поезій Байрона англійською мовою, до якої входить і поема «Мазепа») тощо.

Надзвичайно важлива складова колекції – матеріали про голод в Україні 1932–1933 рр., які певним чином зможуть доповнити картину Голодомору в Україні очима представників української еміграції в Чехословаччині. Дуже зворушливими є, зокрема, звернення дітей Українського дитячого притулку в Подєбрадах, що були видрукувані в дитячому часопису «Наша Україна» та видані коштом цього ж притулку. Друге число цього видання, що побачило світ у 1934 р., присвячено найпекучішій проблемі того часу – голодним дітям в Україні.

Певний інтерес для дослідників історії української еміграції представлятимуть також печатки та кліше різноманітних емігрантських установ, у т. ч. з фондів Музею визвольної боротьби у Празі, кольорові ескізи гербів України (два тризуби роботи художника Роберта Лісовського), карти України, видані у Бідні в 1875 р., а також фотографії, плакати та листівки кінця ХІХ та початку ХХ ст [29, с. 106; 88].

Одним зі своїх головних завдань ЦДАЗУ вважає підготовку взаємопов'язаної системи довідників (у т. ч. електронних) про документи культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном, та документи іноземного походження, що стосуються історії України. З огляду на це та продовжуючи роботу попередників, у архіві розпочато роботу щодо реєстрації архівної україніки, яка зберігається в зарубіжних та українських установах. У майбутньому це стане складовою реєстру «Архівна україніка». Даний напрямок роботи архіву не тільки дозволить внести свій вклад у документування та створення повноцінної картини розвитку української нації, а й значно активізує міжнародне співробітництво у сфері архівної справи.

Зарубіжна україніка – або екстеріорика – література, створена за межами країни, є частиною національної бібліографії держави. Вона є органічною частиною українського бібліографічного репертуару (далі – УБР) і одночасно ділянкою наукової бібліографії як книгознавчої дисципліни. Новий етап вивчення і введення в науковий обіг масиву зарубіжної україніки та збереженої в ньому інформації розпочався з постанням незалежної України. Відділ зарубіжної україніки НБУВ протягом 15 років від часу його відкриття у 1991 р. зосереджується на питаннях методології вивчення даної літератури. Він здійснює свою діяльність на етапі створення в Бібліотеці сучасної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи. Перед ним, як і перед НБУВ в цілому, стоїть завдання збереження джерел інформації і забезпечення вільного доступу до них користувачів за допомогою засобів глобальної комп'ютерної мережі. Актуальність дослідження визначається гострою потребою підготовки оптимального зведеного реєстру україномовної книги, в тому числі виданої за кордоном, у масштабах України і світу [94].

Дана фундаментальна робота проводиться на базі НБУВ. Частково проблема вивчення і бібліографування зарубіжної україніки як частини реєстру національної бібліографії України висвітлювалася в виданні

«Україномовна книга в фондах НБУВ», окремі аспекти її вивчення зафіксовані в публікаціях покажчика «Видання Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України. 1998–2003: Бібліографічний покажчик». Відповідно до програми вивчення національної бібліографії, прийнятої в НБУВ, відділ зарубіжної україніки має вивчати:

1. Твори друку українською мовою, видані за межами сучасної території України.
2. Твори друку про Україну і український народ, видані в усьому світі всіма мовами.
3. Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані всіма мовами будь-де незалежно від їх змісту [94].

Підсумовуючи результати діяльності відділу зарубіжної україніки, основним завданням якого від часу його виникнення було створення умов для пошуку ЗУ в поточному і ретроспективному планах, можемо твердити, що на сьогодні створена електронна база даних (БД) україномовної книги відділу, яка налічує понад 6 тис. інформаційно-аналітичних записів. Зараз проходить її наукове редагування і підготовка до формування хронологічного ряду каталогу та допоміжних покажчиків. Створено також БД україномовних періодичних видань зарубіжної україніки і картотеку українознавчих центрів діаспори (в друкованому і електронному вигляді) Всі ці роботи було здійснено у відділі відповідно до загально-бібліотечних планів Інституту української книги НБУВ із формування єдиного УБР [82].

У відділі зарубіжної україніки НБУВ також виконується ряд конкретних наукових робіт, які розкривають фонд відділу. Підготовлено чергову із серії публікацій, що розкриває спадщину визначного книгознавця та бібліографа, В.В. Дорошенка (1879–1963), який другу половину життя жив у США. Його науковий доробок за радянських часів

замовчувався і тільки зараз починає вивчатися і запроваджуватися в науковий обіг У процесі наукового редагування перебуває покажчик бібліографії другого ступеня «Бібліографічні посібники і каталоги у фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Бібліотеки ім. О. Ольжича, видані поза межами України» [15; 94].

Відділ зарубіжної україніки, в тому вигляді, який він існує, виник у 1991 р. на базі відділу спецзбереження літератури Але колекція зарубіжної україніки в НБУВ істотно більша, ніж нинішній фонд відділу зарубіжної україніки. Як з'ясовується, впродовж 80-річної історії Бібліотеки на різних історичних етапах були різні системи обробки книг та введення їх в обіг. Книги, видані в діаспорі, в різні часи потрапляли в основне книгосховище та у локальні структурні підрозділи спеціалізованого зберігання видань. Одним із напрямів діяльності відділу зарубіжної україніки мало б стати поповнення каталогів зарубіжної україніки за рахунок даних про діаспорні видання з каталогів основного фонду та локальних відділів і створення загального каталогу діаспорних видань НБУВ Але на сучасному етапі немає можливостей для реалізації цієї ідеї.

Розглядаючи перспективи вивчення та запровадження в науковий обіг зарубіжної україніки в Україні, треба відзначити, що це одне з найскладніших завдань при підготовці УБР. Пріоритетність напрямів вивчення зарубіжної україніки має визначатися з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема економічного стану держави і стану комп'ютеризації НБУВ.

Зарубіжної україніки – це кількісно значний пласт документів з інформацією про Україну, який, з огляду на історичні обставини, постав за її межами. В освоєнні її виділяються ретроспективна і поточна складові. Перспективне завдання НБУВ як найбільшого інформаційного центру України – акумулювати дані всіх структур, які зберігають зарубіжної україніки, і представити їх у зведеному електронному каталозі бібліотек

держави. Відтак користувачі дістануть можливість універсального пошуку зарубіжної україніки, наявної в бібліотеках України [83].

Поточна і ретроспективна бібліографія зарубіжної україніки має створюватися за окремими програмами, реалізованими у вигляді системи бібліографічних покажчиків, які в перспективі виконуватимуть функції зведеного каталогу.

Відомо, що на даному етапі бібліотеки різних систем і відомств України розпочали випуск власних видань з УБР. Відповідні бібліографічні покажчики в майбутньому стануть органічними частинами зведеного каталогу. Йде процес створення каталогів україномовних книг, наявних у бібліотеках України, які мають видання діаспори. Після завершення етапу створення зведеного каталогу україномовних книг, що зберігаються у фондах найбільших бібліотек-фундаторів держави (НБУВ, ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ХДНБ ім. В. Короленка, ОДНБ ім. М. Горького), спільна база даних після звірки має поповнитися даними бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Далі цей масив слід звірити з бібліографічними джерелами українознавства і доповнити даними про джерела, які не збереглися у бібліотеках держави [94].

Нині в Україні функціонують наукові і громадські інституції, які досліджують зарубіжну україніку і співпрацюють із діаспорою. Найпотужніші з них це – Інститут досліджень діаспори (Київ); Центр гуманітарної співпраці з діаспорою (Ніжин); Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Наукове Товариство Шевченка в Україні; Інститут дослідження української діаспори Національного університету «Острозька Академія» .

Видавнича продукція цих центрів акумулює відповідну інформацію. Наприклад, Інститут досліджень діаспори видав серію бібліографічних покажчиків «Українське зарубіжжя», яка містить відомості про монографії, наукові збірники журнальні та газетні статті, котрі

висвітлюють історію та сьогодення української діаспори у 1900–2002 рр. Джерела у них систематизовані за географічним принципом. Тернопільська державна універсальна наукова обласна бібліотека видала «Зведений каталог діаспорних видань», який є базою даних про ті зарубіжні видання, що надійшли до фондів бібліотек Тернопільської області у 1993–1996 рр. У ряді наукових закладів захищаються наукові роботи, які розробляють методикку вивчення літератури діаспори.

Наступний етап створення БД літератури діаспори має реалізовуватися шляхом реєстрації та системного опрацювання зарубіжної україніки (в друкованому і електронному вигляді) по окремих країнах, у співпраці з бібліотеками й центрами українознавства світу. Цю роботу найдоцільніше здійснювати за територіально-мовним, а в межах кожної країни – хронологічним принципом та за видами видавничої продукції. Пріоритет має надаватися вивченню видавничої діяльності та укладанню анотованої бібліографії друкованої продукції найпотужніших центрів українознавства, які мають, най-давніші традиції накопичення і вивчення українознавчих матеріалів і найвагоміші наукові й культурні здобутки. Серед них насамперед треба назвати Канадський інститут українських студій Альбертського університету в Едмонтоні (КІУС), Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ, США), Українську вільну Академію наук (УВАН, США), Український вільний університет (УВУ) і Український технічно-господарський інститут (УТГІ) у Мюнхені (Німеччина), Українське історичне товариство (США, Європа та ін.), Інститут дослідів Волині (Канада) [15].

У діаспорі діють кілька типів наукових українознавчих осередків:

- Українські наукові установи, які мають власні статuti, плани діяльності та наукові серійні або несерійні видання.
- Українські вищі навчальні заклади – університети.
- Українознавчі наукові центри, створені українською діаспорою, які діють при американських і канадських університетах. За свою наукову

діяльність вони відповідають перед адміністрацією своїх університетів.

- Професійні українські організації, які займаються академічною і науковою діяльністю.

До першої категорії належать такі установи: Українська Вільна Академія Наук у США й Канаді, Наукове Товариство ім. Шевченка в США, НТШ у Канаді, Європі та інших країнах, Українське історичне товариство в Америці, Канаді, Європі, Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, українські наукові осередки в Італії, зокрема Чин Святого Василя Великого (ЧСВВ) у Римі.

До другої категорії треба зарахувати Український вільний університет у Мюнхені та Український католицький університет у Римі.

До третьої категорії українознавчих центрів і програм належать Український науковий інститут і українознавчі кафедри при Гарвардському університеті, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Програма українських студій при Іллінойському університеті та ін.

До четвертої категорії професійних організацій можна віднести Українську американську асоціацію університетських професорів, яка об'єднує близько 180 викладачів українського походження в Америці і Канаді.

Усі ці установи готують наукові та інформаційні видання, мають архіви, бібліотеки. Більшість із них має електронні каталоги своїх бібліотек, в яких зафіксована і їх видавнича продукція. Наприклад, КІУС має інтернет-портал українознавчих ресурсів, інтернет-енциклопедію України [94].

НБУВ як найбільший в Україні інформаційний і науково-методологічний центр із питань бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії у перспективі має акумулювати видавничу продукцію всіх

цих інституцій. Накопичення даних про ці видання та дослідження їх також є одним із завдань відділу ЗУ НБУВ.

Метою здійснюваної роботи є створення оптимального варіанта зведеного реєстру ЗУ як частини УБР, що забезпечуватиме потребу суспільства в бібліографічній інформації про сукупний документальний масив, створений у процесі історичного розвитку нашого народу, створення БД, які дозволять увійти в світову інформаційну систему, використання спільних інформаційно-бібліотечних ресурсів, створення корпоративних бібліотечних мереж на основі сучасних автоматизованих технологій та програмних засобів.

Таким чином, розглянувши історію відділу зарубіжної україніки НБУВ, можна прослідкувати проблеми розкриття фонду відділу, стан вивчення книги, виданої у діаспорі, на сучасному етапі. Класифіковано типи наукових українознавчих осередків діаспори та визначено перспективи вивчення їх видавничої продукції. Особливо заслуговують на увагу питання перспективи опрацювання ретроспективних та поточних складників зарубіжної україніки і створення їх бази даних у зведеному електронному каталозі бібліотек України і світу, що готується НБУВ.

Таким чином, аналіз проектів різного рівня та авторства, пов'язаних з українікою, дозволяє констатувати, що реально вдалося реалізувати лише частину з них. Однак і нездійснені концепції залишили слід в історії розвитку архівної україніки, заклавши цеглини у фундамент конструкції одного з найбільш амбітних і масштабних українських архівних проектів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Безумовним успіхом українського архівознавства можна вважати концептуальну розробку та практичну реалізацію видавничої серії архівних довідників та путівників, які зробили можливим інтелектуальний доступ до документальних масивів україніки, зокрема, і шляхом онлайн-публікацій довідників.

Актуальною залишається теза 1991 р. про довідковий, «вторинний» сегмент концепції «україніки» – тобто фіксацію «відомостей про архівні документи та рукописні книги зі сховищ, колекцій, зібрань в Україні і поза її межами»; нині роль цього сегмента виконує бібліографічно-археографічний ресурс «Архівна україніка» на веб-порталі Державної архівної служби України.

Загалом друга половина 2000-х років продемонструвала практичну реалізацію ряду проектів, що своїми витокami сягають кінця 1980 – початку 1990-х років. А створення профільного архіву україніки (унікального у європейській практиці) уже засвідчило якісно новий етап осмислення потреби і можливостей реконструкції не лише «внутрішньої історії» держави і народу, але й її невід’ємної еміграційної складової.

РОЗДІЛ 3.

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНИКИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «АРХІВИ УКРАЇНИ»

3.1. Розробка питань зарубіжної україніки в дослідженнях історії закордонних українських центрів

Розвиток україністики є своєрідним барометром, показчиком рівня суверенності Української держави. В УРСР виходило тільки два журнали з історії («Український історичний журнал» та «Архіви України»), а також з десяток щорічників, переважно наукових записок кафедр історичного профілю у вузах. Значення спеціальних фахових видань для розвитку кожної галузі важко переоцінити. Періодичним виданням в Україні, що висвітлює питання теорії й практики архівної справи, розрахованих на працівників архівних установ, дослідників у галузі архівознавства, являється науково-практичний журнал «Архіви України», заснований в 1947 р. під назвою «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління Міністерства внутрішніх справ УРСР».

Важливе значення архівної періодики полягає насамперед у тому, що вона виступає носієм офіційної галузевої інформації, фіксує теоретичні здобутки архівознавства, виконує функції «підручника з архівної справи», широко висвітлює різноманітні події архівного будівництва та формує основні напрямки джерелознавчих студій з історії України. Характерною ознакою часопису «Архіви України» є відповідність напрямків і змісту видань професійним запитам і потребам історичної науки.

Піднімаючи тему репрезентації зарубіжної україніки на сторінках часопису «Архіви України» необхідно відзначити наявність сталої та доволі довгої традиції розробки проблематики закордонного джерельного комплексу з історії України. Протягом 1960-х – 1980-х років, на сторінках журналу час-від-часу з'являлися публікації присвячені оглядам документальних збірок поза межами України, що стосуються історії

українського народу. Однак, поряд з цим помітною є тенденція до обмеження такого роду публікацій проблематикою литовсько-польської доби історії України та окремих подій XVIII століття [23, 27, 31, 41]. Окремо варто згадати роботи Я. Рейхман присвячені проблематиці залучення до всебічного дослідження фонди турецьких архівосховищ для вивчення питань з історії України [53, 54].

Закладені традиції ґрунтовних оглядів та аналізувань процесу комплектування фондів закордонних архівних зібрань, була перейнята й в 1990-х рр. вітчизняними істориками вже за нових соціально-політичних умов та нових інтелектуальних можливостей. Трибуною та полігоном одночасно для такого роду досліджень проблематики зарубіжної україніки саме й стали сторінки часопису «Архіви України».

Серед загальної кількості публікацій в «Архіви України» присвячених проблематиці зарубіжної україніки, можна виокремити групу наробок щодо тематики українських культурних та наукових центрів за кордоном. Однак, зважаючи на специфіку наукового спрямування діяльності часопису – архівознавство та похідні щодо нього галузі, в статтях такого роду є одна значуща відмінність – це передусім, кут погляду на проблему формування та діяльності закордонних українських центрів.

Одним з прикладів глибокої розробки проблеми закордонних архівних зібрань україніки є робота Т. Боряк, присвячена проблематиці формування та переміщення так званого Празького архіву. До комплексу Празького архіву включають документальні (архівні, бібліотечні, музейні) зібрання української еміграції, створені в Чехословацькій Республіці у 1920-х – 1948 рр. у центрах зосередження української еміграції (Прага, Подебради та інші міста, за винятком Підкарпатської Русі), та акумульовані переважно двома інституціями у Празі: Українським історичним кабінетом та Музеєм визвольної боротьби України. Цей комплекс з міркувань передусім «оперативної» доцільності було

переміщено до УРСР шляхом трьох трансакцій у 1945, 1958 та 1983 рр.; окремі фрагменти архівних та бібліотечних фондів Празького архіву зберігаються також в архівах, бібліотеках і музеях Чеської Республіки та Словаччини, частково – Російської Федерації [18]. Яскравим прикладом ролі часопису «Архіви України» є пролонгація тематики Празького архіву авторкою статті у вигляді дисертаційного дослідження.

Не менш актуальною виглядає розробка питання створення та формування фондів документальних зібрань Музею-архіву визволення України у Відні. Відповідно до Закону УНР від 1 вересня 1921 р., передбачалося утворити за кордоном (з місцем тимчасового перебування у Відні) Музей-архів визволення України, завданням якого було збирати, упорядковувати, охороняти історичні документи та пам'ятки визвольної боротьби української нації. У 1922 р. при Міністерстві освіти було створено Архівну комісію для «перебирання історичних матеріалів для Музею-архіву визволення України», яка переглядала архівні фонди міністерств, щоб виявити і відібрати документи історичного значення. Саме проведенню огляду основних фондів Музею-архіву й прив'язана робота І. Срібняк та О. Лук'яненка, що відкриває можливість для подальших розробок вже широкими колами істориків питань національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. та формування українських культурних центрів в еміграції [52; 61].

Проблематика україніки у фондах Національного архіву Канади стала об'єктом вивчення кількох дослідників, зокрема, М. Момрика та Г. Папакіна, які розкривають питання формування документальних збірок україніки у його фондах [46, 50].

Зокрема, висвітлено процес передачі на депозитне зберігання до Національного архіву Канади у 1970-х рр. архіву Державного центру УНР в екзилі, в якому відклалися документи мюнхенського та філадельфійського періоду його діяльності (1946-1992 рр.). В архіві містилися документи президентів та уряду УНР в екзилі, а також тих

установ, діяльність яких була пов'язана з Державним центром – Української національної ради, Україно-канадського комітету, Панамериканської української конференції, Співки українських демократичних партій, Українського національно-державного союзу та ін. Головною умовою угоди, укладеної між архівним комітетом УНР та Національним архівістом Канади, була передача архіву в Україну після проголошення останньої незалежною і суверенною державою. Ця угода була виконана у 1990-х рр., коли з Національного архіву Канади до Центрального Державного архіву вищих органів влади України надійшло понад 2 тисяч справ з архівної колекції Державного центру УНР в екзилі.

У квітні 1972 р. при Рукописному відділі Національного архіву Канади було засновано Національний етнічний архів, реорганізований 1989 р. у «Багатокультурну архівну програму», метою якої стало комплектування архіву документами з історії всіх національних груп, які мешкають у Канаді. Момрик М. Українські архівні За домовленістю з Національним архівом Комітет українців Канади передав до нього на депозитне зберігання частину своїх документів. Серед українських збірок архіву слід відзначити колекції Я.Рудницького, Д.Донцова, К.Антонович, В.Кубійовича, Юрія та Наталії Русових. Однією з найцінніших українських збірок Національного архіву Канади є архівна колекція відомого громадсько-політичного діяча А.Жука, яка складається з 210 томів матеріалів за 1880 – 1968 рр. та містить рідкісні документи з історії українських політичних партій, Союзу визволення України, українських установ в еміграції, епістолярії відомих громадсько-політичних та культурних діячів (Д.Антоновича, С.Драгоманова, С.Єфремова, В.Липинського, С.Петлюри, М.Шаповала, В.Винниченка, М.Грушевського, Є.Бачинського, В.Дорошенка, І.Крип'якевича, Р.Смаль-Стоцького, Д.Донцова, В.Сімовича, В.Кубійовича та ін.)

Окремою сторінкою розвитку зарубіжної україніки є розробка питання становлення та розвитку одного зі славетних українських

закордонних центрів – Українського вільного університету в Мюнхені (далі – УВУ). Висвітленню складного питання аналізу змістовного наповнення архіву УВУ було поставлено за мету в роботі Г. Боряк та Л. Дубровіної [17].

За орієнтовними обрахунками, загальний обсяг матеріалів архіву УВУ – не менше 500 тис. аркушів документів, що займають приблизно 300 м. архівних полиць; обсяг розібраних і первинно систематизованих матеріалів становить близько 800 тек; решта архіву перебуває у стані розсіпу [21]

Умовно авторами архів УВУ було поділено на дві великі групи. Першу складають повоєнні інституційні архіви десятків українських організацій, громадських об'єднань, партій, освітніх, наукових і культурних закладів, більшість з яких припинили своє існування і залишилися маловідомими або й зовсім не відомими широкому науковому загалові і громадськості.

Окрему підгрупу цієї групи складають залишки власне таборових архівів, яких немає в жодному іншому архівосховищі, а також унікальна і без перебільшення – найповніша в світі колекція таборової преси, літературно-мистецьких часописів, окремих наукових і публіцистичних праць видатних діячів української культури і науки, друкованих обмеженими накладками (від кількох десятків до сотні примірників) на циклостилі у 1945 – 1949 рр. у таборах для переміщених осіб на території Німеччини й Австрії. З часів першої світової війни зберігся комплект часопису «Розьсвіт» – часопис полонених українців, що видавався гуртком прихильників Союзу Визволення України у таборі Раштат (Австрія) у 1916 – 1917рр. [17].

Другу, можливо, найбільш цінну частину архіву УВУ становлять кілька десятків особових архівів (або їхніх фрагментів) видатних діячів української науки і культури, політичних і громадських діячів.

Персоналом архіву сформовано кілька тематичних збірок (колекцій). Окрему групу становить значний за обсягом і найменш упорядкований кіно-, фото-, фоноархів.

Таким чином, підбиваючи підсумки можемо констатувати, що на сторінках часопису «Архіви України» знайшла своє відображення проблематика зарубіжної україніки через призму вивчення не лише історії створення закордонних українських центрів, але й оглядів змісту та наповнення їх документаційних комплексів. Наявність таких узагальнюючих публікацій сприяє долученню до цих джерельних масивів з боку широкого загалу українських істориків.

3.2. Проблема україніки в роботах проблемно-тематичного спрямування

Від 2000-го р. у зв'язку з виходом «Вісника Держкомархіву» профіль часопису «Архіви України» дещо змінився. Відповідаючи загалом своєму статусові – науково-практичного журналу, він, між тим, набув інших ознак. Зросла кількість проблемних статей, матеріалів дискусійного характеру, приділяється значно більше уваги інформативності видання, чого вдалося домогтися, зокрема, шляхом вміщення оглядових публікацій (по фондах, у тому числі родових та родинних, колекціях і т. д.), запровадження постійної підрубрики під назвою «Зарубіжні архівні часописи публікують», статей про діяльність та змістовне наповнення з точки зору україніки зарубіжних архівних установ.

Окрему групу публікацій присв'ячених проблематиці зарубіжної україніки представляють роботи, що в тій чи іншій мірі висвітлюють змістовне наповнення закордонних архівосховищ на предмет наявності в них відомостей з історії України. Причому, характер даних публікацій видається архівознавчо-джерелознавчим, оскільки побудова їх відповідає потребам пошуку нових джерельних комплексів для вивчення певних періодів історії українського народу, а також надає можливість

структурувати та систематизувати весь комплекс документальної та книжкової спадщини з історії України, що перебуває за кордоном.

Основна частина публікацій побудована за проблемно-тематичним принципом, розгортаючи огляд певного документаційного комплексу з урахуванням його відповідності до конкретної тематики. Приблизно напіл можна поділити за кількістю публікацій хронологію представлених авторами подій – частина публікацій присв'ячена проблемам XV – XIX століття, інша половина охоплює питання подій XX століття. Такий не зовсім пропорційний поділ демонструє найбільш активні на сьогоднішній день напрямки історичних досліджень у вітчизняній історичній науці, оскільки саме питання XX століття є найбільш дискусійними та такими, що мають свою пролонгацію у сучасність.

Серед групи публікацій присв'ячених подіям XV – XIX ст. слід виокремити працю Т. Литвинової спрямовану на розкриття питань автобіографії та громадської діяльності членів родин Полетик. Серед членів родини Полетик були численні предводителі дворянства та громадські діячі, які відігравали помітну роль у суспільному житті не лише Лівобережної України. Але, без сумніву, найбільш відомими серед них є Г.А. Полетика та його син В. Г. Полетика, без згадки про яких не обходяться навіть шкільні підручники з історії України, політології тощо. В «історіографічній долі» Г.А. Полетика можна виокремити два основні блоки – Уложена Комісія 1767–1774 рр. та «Історія Русів», з якими передусім пов'язаний інтерес до представників цього роду. Саме розкриттю таких складних питань присв'ячена дана праця залучаючи до розгляду матеріали Відділу рукописів Російської державної бібліотеки, Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі та Російського державного архіву давніх актів [36; 53].

Не залишились осторонь на сторінках часопису «Архіви України» і питання становлення архівної справи в Україні протягом XIX століття, зокрема цікавою є публікація Г. Кураса щодо організації та роботи

Чернігівської губернської архівної комісії, в результаті діяльності якої сформувався великий комплекс документів, що не були повністю сконцентровані на Україні, а виявилися розпорошеними по різних архівосховищах Російської Федерації, в результаті подання звітної документації працівниками комісії, а також її безпосередньої роботи по виявленню цінних документів [34].

Програмою Чернігівської архівної комісії передбачалося, що вона розглядатиме справи губернських і повітових архівів, виділяючи документи, які мають наукове значення, для зберігання; збиратиме відомості про документи з історії Чернігівщини, що зберігаються в архівах міністерств, інших губерній, у приватних осіб; контролюватиме роботи по перебудові і ремонту старовинних споруд; братиме участь в археологічних розкопках. Внаслідок реалізації цих настанов до Чернігівської архівної комісії потрапило понад 100 справ початку XIX ст. із Санкт-Петербурзького архіву, справи Городнянського повітового дворянського зібрання, 87 карт і планів населених пунктів і місцевостей Чернігівської губернії з Полтавського губернського правління. До музею передали речі, виявлені під час нагляду за земляними роботами на чернігівському дитинці – Валу, при прокладанні територією губернії залізниць [34].

Поряд з цим, важливе місце у рубриках журналу «Архіви України» займає тематика історичної географії та пов'язані з цим питання картографії, що має розкрити багато важливих питань локалізації та розвитку тих чи інших історичних подій та географічних об'єктів. Великий комплекс картографічних джерел відклався у фондах закордонних архівосховищ, внаслідок того, що територія України була поділеною довгий час між кількома державами. З точки зору картографії дуже серйозними є зібрання Росії та Австрії. В цьому аспекті окреме місце займають роботи П. Ричкова, в яких автор здійснює огляд документальних фондів Російського державного воєнно-історичного архіву, на предмет знаходження матеріалів до історії містобудування у Правобережній

Україні, зокрема, віднайдені атласи міст Волині та плани їх будівництва [56]. Не менш цікавим є повідомлення про огляд фондів Віденського воєнного архіву, в якому автор віднайшов картографічні збірки з відомостями щодо міст України [57].

Необхідно виокремити низку публікацій присв'ячених проблематиці історії України литовсько-польської доби, зокрема це робота Т. Шевченка, що має узагальнюючий характер з питання єзуїтського шкільництва на українських землях Речі Посполитої останньої чверті XVI – середини XVII ст. Охоплюючи в своєму огляді джерела з архівів Італії, Польщі, Німеччини та Австрії. Висвітлення такого важливого питання є вельми актуальним з огляду на необхідність комплексного вивчення соціокультурної ситуації напередодні національно-визвольної війни середини XVII ст., у зв'язку з чим постає питання ґрунтовного аналізу закордонних документальних збірок з даної проблематики [63].

Окреме місце в галузі історії України XVI – XVII ст. займають джерелознавчі роботи Ю. Мицика, які традиційно охоплюють великий масив документальних комплексів закордонних архівосховищ. Зокрема, саме подіям стосовно розвитку козацтва, що передували Визвольній війні та її окремим етапам присв'ятив Ю. Мицик кілька своїх публікацій [45]. Окремої уваги заслуговує робота присв'ячена питанню діяльності Б. Хмельницького за часів союзу з Московською державою 1654 – 1657 рр., що побудована на ґрунтовному огляді джерельного комплексу з фондів архівів Польщі. Зокрема, це фонди АГАД «Архів Радзивіллів» та «Архів Замойських», матеріали Національного закладу ім. Оссолінських у м. Вроцлаві («Оссоленіум») та Яголлонської бібліотеки у М. Кракові [44]. Необхідно зауважити, що джерелознавча діяльність Ю. Мицика в галузі зарубіжної україніки знаходила своє відображення на сторінках часопису «Архіви України» ще раніше протягом 1980-х рр. [43].

Окремої уваги в контексті питання джерел з історії України литовсько-польської доби займає публікація Т. Себти, що торкається

проблематики українки в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини. Україніка представлена в бібліотеці великим масивом друкованих і періодичних видань, переважно, XIX–XX ст. видавництв та друкарень не лише колишньої Російської та Австро-Угорської імперій, Радянського Союзу, а й польських, німецьких, англійських, французьких, американських, канадських та інших видавництв. Однією з найцінніших частин колекції українки є емігрантська періодика та література 1920–1980 рр. Взагалі, українка розпорошена між відділами залежно від її виду та часу видання [58].

Йдеться передусім про такі відділи: історичних друкованих видань, східно-європейський, газетний, картографічний, фотоархів. У відділі історичних друкованих видань знаходиться велика збірка українки XVII–XX ст. – книги, журнали, газети, що виходили не лише в Україні, а й поза її межами. Вона значно доповнює збірку українки Східноєвропейського відділу, а в окремих випадках – дублює її.

У Східноєвропейському відділі Збірка друкованої українки, зокрема неперіодичних видань в Бібліотеці досить велика та різноманітна як у часі, так і просторі. Її хронологічні межі охоплюють період від XVII ст. і до сьогодні. Але основу збірки складають, звичайно, видання XIX–XX ст. Це – україномовні або іншомовні книги з української тематики, що виходили не тільки на теренах сучасної України, а й у Росії, Німеччині, Англії, Австрії, Угорщині, Польщі, Франції, США, Канаді, Аргентині, Австралії і т. д. Українська збірка Бібліотеки має гуманітарне спрямування. В ній представлено видання з етнографії, історії, політики, права, економіки, географії та культури.

До найдавніших видань збірки українки належать публікації XVII–XVIII ст. з історії України та козаччини, видрукувані латинською та німецькою мовами. Тему українського козацтва продовжили видання XIX ст., що побачили світ як у колишній Російській імперії, так і за її межами. Серед публікацій – добре відомі роботи Аполлона Скальковського,

Дмитра Яворницького, Володимира Антоновича та інших. До них варто додати численні дослідження зарубіжних авторів з історії козаччини [59].

Фактично, з розгляду роботи Т. Себти ми можемо перейти до питання представлення проблематики зарубіжної україніки на сторінках часопису «Архіви України» стосовно питань історії України ХХ століття. Оскільки робота Т. Себти має широкий узагальнюючий характер та виходить не з конкретної тематики, а з позиції аналізу змісту документальної збірки україніки Берлінської державної бібліотеки Пруської культурної спадщини, то цілком передбачувано зачіпає й матеріал, що стосується подій ХХ століття.

Розглядаючи комплекс друкованих видань ХХ ст. автор доходить висновку, що наприкінці 1930-х років політичне становище стало настільки напруженим, що передчуття неминучої близької війни знайшло своє відображення не лише в періодичних виданнях, а й у наукових публікаціях. Наприклад, тогочасне міжнародне становище відбито у книзі Ілька Борщака «Карпатська Україна у міжнародній грі», що вийшла друком у Львові 1938 р. Загалом, за збіркою україніки, що зберігається в бібліотеці, можна простежити розвиток історичних подій, принаймні в Європі, за останні два століття [58].

Україніка періоду Другої світової війни, що зберігається у бібліотеці, в порівнянні з міжвоєнним періодом у кількісному відношенні дуже бідна. Це закономірно, оскільки окупація нацистською Німеччиною багатьох країн Європи якщо не припинила повністю, то відчутно загальмувала діяльність українських наукових та культурних центрів у таких містах, як Прага, Відень, Варшава, Париж та ін., а також діяльність наукових закладів у містах радянської України. Україніка цього періоду представлена в Бібліотеці пропагандистськими виданнями, що демонструють переможне просування німецьких військ на східному фронті, працями з географії та тенденційними історичними дослідженнями, що висвітлюють давні зв'язки України та

Німеччини.Цікавою з точки зору проблеми української незалежності є тогочасна праця німецького дослідника Фердинанда Ланга, назва якої у перекладі звучить як «Українці Галичини у боротьбі за створення української держави».

Українська збірка публікацій та наукових досліджень повоєнного періоду почала складатися в Бібліотеці приблизно з початку 50-х років минулого століття. Оскільки її тематика та географія дуже широкі, а чисельність надто велика, назвемо лише окремі праці [58].

Дуже схожою за масштабами охоплення огляду документальних збірок україніки за кордоном та широтою тематичного спрямування є робота А. Крохмаль, присв'ячена документам з історії України і польсько-українських відносин у збірках полоністичних інституцій [28; 61].

Серед кількох десятків польських та полоністичних інституцій за кордоном є як інституції, створені ще в ХІХ ст. так і організовані після Другої світової війни. Серед них вирізняються Польське історико-літературне товариство та Польська бібліотека в Парижі, що існують уже понад 150 років, Польський музей у Раперсвіллі, Польський інститут і музей ім. генерала Сікорського та Польська бібліотека у Лондоні, Інститут Юзефа Пілсудського у Нью-Йорку та Лондоні, Польський музей у Чікаго, полоністичні зібрання в Очард Лейк (США), зібрання Папського інституту церковних студій та Осередку документів Понтифікату Іоанна Павла ІІ у Римі.

Проведення авторкою огляду документальних збірок вище згаданих інституцій, показало, що однією з найдавніших емігрантських польських інституцій у Європі є Польська бібліотека і Історико-літературне товариство в Парижі, засноване осередком польських емігрантів після листопадового повстання 1830-1831 рр. Тут зберігається ряд важливих джерел, як оригіналів так і рукописних копій, з історії польсько-українських відносин на різних історичних етапах. Найдавніші джерела, що відображають стосунки Першої Речі Посполитої з Росією та

населенням, яке мешкало на її території, здебільшого в копіях ХІХ ст. [28].

Польські еміграційні центри, де зберігається частина зібрань, різняться між собою історією, статусом та профілем зосереджених там документів. Однак, у більшості – це установи, що у своїй діяльності поєднують функції архіву, бібліотеки і музею. Як результат – до складу їхніх зібрань, поряд з архівними документами (актовими та картографічними матеріалами, фотографіями, афішами, плакатами, листівками, аудіо та відео документами), входять бібліотечні збірки та музейні об'єкти, що в багатьох випадках тематично пов'язані з цими джерелами.

Переходячи до комплексу публікацій україніки на сторінках часопису «Архіви України», що стосуються проблематики історії України ХХ ст., необхідно зауважити, що доволі репрезентативною є підбірка робіт присв'ячених питанням національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Особливо виокремлюються роботи присв'ячені автобіографіям видатних політичних діячів, зокрема, стаття Г. Папакіна щодо мемуарної спадщини П. Скоропадського, що була віднайдена у особовому фонді барона Ф. Р. фон дер Остен-Сакена у Російському державному архіві давніх актів [51].

Говорячи про автобіографічні дослідження на сторінках часопису «Архіви України» необхідно відзначити цілий випуск №1-3 у 1996 році, присв'ячений постаті М.С. Грушевського, на сторінках якого знайшла відображення проблема зарубіжної україніки у вивченні творчого шляху та громадської діяльності українського видатного діяча [49]. Зокрема дана проблематика відображена у роботі І. Пасько, в якій розкривається одне з актуальних питань наукових зв'язків М.С. Грушевського та видного російського історика О.О. Шахматова, за матеріалами фондів російських архівосховищ.

Події 1917 – 1921 рр. на Україні знайшли своє відображення й в документах, що відкриті у австрійських архівосховищах. Їх оглядові присв'ятив свої праці О. Кураєв, зокрема, розвідці фондів Державного архіву Австрії у м. Відні.

Структурно автором було виокремлено фонди, що мають відомості щодо українки. Архів цісарського дому, двору і держави, він містить у своїх фондах матеріали, які відображають події до 1918 року – часу розпаду Австро-Угорської монархії. Матеріали з українки зосереджені у фонді Політичного архіву, де, зокрема, знаходяться описи «Справи України 1918 р.»; «Справи України 1917 р.»; «Воєнні події в: Україні (1917 – 1918)».

Для прикладу лише в: останньому описі знаходяться справи: 6 – Мирні переговори з Україною; 7– Переговори з обміну військовополоненими. В описі 152, 153 – «Загальний архів України 1918 р.» – містяться справи: 2 –Наші представництва в:Україні; 3 – Наші війська в Україні; 4 – Військова конвенція з Україною; 5 – Реорганізація української військово-юридичної служби; 6 – Українські представництва за кордоном; 7 – Мирні переговори з Україною і Росією; 8 – Ерцгерцог Вільгельм в Україні і його відгук; 9 – План розташування української армії; 10 – Мирні переговори України з Росією [33].

В описі 902 (1914-1915) розміщені матеріали про організацію об'єднання «Українські січові стрільці», документи про партійне будівництво в російській Україні, різноманітні інформації, які надходили в Міністерство внутрішніх справ Австрії від українських політичних діячів, наприклад, інформація доктора Костя Левицького про русофільську групу, інформація О. Скорописа-Йолтуховського «Австрійська монархія і українсько-польське питання в Галичині» 1914 р.

В описі 903 (1915 – 1916 рр.) знаходяться звіти про діяльність «Союзу визволення України» з вересня по грудень 1914 року, примірники газети «Ukrainische Nachrichten», «Вісник СВУ», звіти товариства «Січ» за 1915 –

1916 рр. Фонд Міністерства зовнішніх справ (1848 – 1918 рр.) містить матеріали з україніки по відділах Рутенський процес, а також Рутенське питання; Русофільська пропаганда в Галичині і Буковині; Великоруська пропаганда в монархії; Війна (1914 – 1918). Всі ці матеріали є необхідним джерелом для вивчення питання громадсько-політичного життя українців у Австрії [33].

Не менш презентабельними виглядають і архівні зібрання Польщі стосовно подій 1917 – 1921 рр. Зокрема, на сторінках часопису у статті А. Папакіна відображено саме документальний комплекс україніки у Центральному військовому архіві у Варшаві. Автором було встановлено, що більшість доступних на сьогодні документів польських військових формувань на теренах колишньої Російської імперії об'єднано у Центральному військовому архіві у Варшаві і складають групу фондів під назвою «Східні формування».

У групі фондів «Східні формування» містяться також документи польської Вербувально-агітаційної організації, що була утворена в Україні після демобілізації польських військових корпусів. Вона цілком таємно від української влади займалася вербуванням поляків-військових до польських національних формувань, що за підтримки військових сил Антанти організовувались у 1918 р. у районі Мурманська та на Кубані. Діяльність організації охоплювала всю територію України (тут існувало п'ять відповідних пунктів – у Києві, Харкові, Одесі, Вінниці та Львові), а також частково – Білорусі, Росії та Польщі. У середині листопада 1918 р., після звільнення Польщі з-під окупації та з появою можливості організації польського війська на рідних землях, Вербувально-агітаційна організація припинила існування [41]. Згадані документи є вельми важливими для вивчення соціально-політичної ситуації в Україні в період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Окремо заслуговує на увагу комплекс публікацій присв'ячений подіям Другої світової війни на території України. Саме після 1991 року стало

можливим оприлюднення масиву документів, що довгий час були закриті під грифом «Таємно». Зокрема, вже у 1991 році з'явилась цікава з точки зору фактологічного матеріалу публікація Ю. Зінченка та В. Кучера, в якій розміщено одразу кілька документів з фондів Генерального штабу РСЧА та Київського особливого військового округу Центрального архіву Міністерства оборони, стосовно військових дій та подій соціально-політичного характеру в Україні у червня-липня 1941 року [47].

Окремої уваги заслуговує публікація звіту групи науковців про візит українських архівістів до Чехії, в якій детально викладено огляд фонди колекції німецьких трофейних документів, що зберігаються у Військово-історичному архіві у Празі («Штаб рейхсфюрера СС (1941–1943)» та «Вищий командир СС та поліції Росія–Південь (1942–1943)»), які містять відомості про німецький окупаційний режим в Україні [24].

Звернуто було увагу дослідників і на коло джерел з вивчення проблеми повернення українських культурних цінностей вивезених з України під час Другої світової війни. Зокрема, стаття Т. Себти присв'ячена оглядові архівної колекції колишньої Державної служби безпеки НДР – «Зібрання знайдених в архівах НДР документів про пограбування фашистами культурних цінностей в окупованих районах Радянського Союзу» [58].

Не залишились поза увагою дослідників і проблеми останніх десятиліть, зокрема, праця Н. Барановської присв'ячена проблемі джерел з вивчення однієї з найстрашніших екологічних катастроф світу – аварії на Чорнобильській АЕС. Авторкою було досліджено великий масив документів, що утворилися в результаті активної діяльності органів влади по вирішенню питань пов'язаних з ЧАЕС. В основній своїй масі, це документи ЦК КПРС та ЦК КПУ, що відклались у новоствореному Російському державному архіві новітньої історії [67].

Підбиваючи підсумок аналізу публікацій присв'ячених проблематиці зарубіжної україніки, що в тій чи іншій мірі висвітлюють змістовне

наповнення закордонних архівосховищ на предмет наявності в них відомостей з історії України, можемо констатувати, що характер даних публікацій є архівознавчо-джерелознавчим, а їх структура відповідає проблемно-тематичним принципам, розгортаючи огляд певного документаційного комплексу з урахуванням його відповідності до конкретної тематики та потребам пошуку нових джерельних комплексів для вивчення історії українського народу, забезпечуючи перспективи для систематизації комплексу документальної та книжкової спадщини з історії України, що перебуває за кордоном.

На підставі цілісного дослідження публікацій за темою зарубіжної україніки на сторінках наукового часопису «Архіви України» можна зробити висновок, що діяльність даного видання є вагомим складовим джерельним елементом бази історії України та серйозним елементом вітчизняного історіографічного простору. На сторінках даного часопису протягом 1991 – 2019 рр. було сформовано цілий напрямок досліджень проблем зарубіжної україніки, які включали в себе як узагальнюючі праці з питань становлення та розвитку українських закордонних центрів та їх документальних збірок, а також цілу низку проблемно-тематичних досліджень документальних фондів зарубіжних архівосховищ.

РОЗДІЛ 4.

РОЗРОБКА ПИТАНЬ РЕСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНКИ

Із проголошенням незалежності Україна стала активною учасницею міжнародного життя та складовою світового співтовариства, внаслідок чого основні напрями міжнародного співробітництва зосередила на відносинах Україна – Польща, Україна – Росія, Україна – Німеччина, частково Україна – США, Україна – Канада, Україна – Угорщина. У такій ситуації постало питання врегулювання проблеми взаємного повернення пам'яток історії та культури, які були вилучені і відчужені від своїх культур незаконним шляхом, з порушенням юридичних норм. Зокрема, це стосувалось колишніх республік СРСР (і України в тому числі), які, здобувши незалежність, утворили Співдружність незалежних держав.

Важливим кроком на шляху розв'язання проблеми повернення культурних цінностей стало підписання 14 лютого 1992 р. в Мінську країнами СНД «Угоди про повернення історико-культурних цінностей державам їхнього походження», яка керувалась міжнародним правом та ставила за мету кваліфіковане та партнерське вирішення цього питання [29, с.68]. Наступним етапом розвитку співробітництва між країнами СНД була «Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з розкраданням культурних цінностей і забезпеченні їхнього повернення», яка була підписана 5 жовтня 2007 р. в м. Душанбе. Дана угода була спрямована на співробітництво щодо недопущення, виявлення та розкриття правопорушень, пов'язаних з розкраданням культурних цінностей, їх розшук та забезпечення повернення, а також установа та забезпечення порядку ввозу та вивозу культурних цінностей, здійснення будь-яких операцій на своїй території стосовно таких культурних цінностей. Окрім цього, документ регламентував підходи до вдосконалення нормативної правової бази співробітництва країн-учасників угоди у боротьбі з розкраданням культурних цінностей та

забезпечення їхнього повернення¹²². Україна ратифікувала цю угоду лише 18 квітня 2013 р. із застереженням, яким утримувалася від зобов'язань стосовно гармонізації в рамках СНД національного законодавства.

Розвиваючись як незалежна держава, Україна розпочала формувати і впроваджувати державну політику, спрямовану на відродження національної пам'яті, збереження та повернення культурного надбання українського народу. Необхідним кроком у формуванні державної політики в рамках цього питання стала розробка законодавчої бази, яка мала визначити та чітко регулювати процеси збереження та повернення архівної спадщини в Україну. Перший важливий документ – Закон України «Про інформацію», що був ухвалений 2 жовтня 1992 р., встановив загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріпив право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначив статус учасників інформаційних відносин [1].

Стаття 6 Закону регламентує забезпечення права на інформацію, шляхом «створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів». Охорона права на інформацію забезпечується заборонаю вилучення і знищення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів, крім встановлених законом випадків або на підставі рішення суду. Основні положення Закону України «Про інформацію» знайшли конкретизоване відображення в законодавчих актах про інформаційну діяльність, які мають видовий чи галузевий характер [29, с.71].

Регулювання відносин, пов'язаних із формуванням, обліком, зберіганням і використанням НАФ, та деяких інших основних питань архівної справи декларував Закон України «Про Національний архівний

фонд та архівні установи», ухвалений 24 грудня 1993 р. Результатом роботи над вдосконаленням головного архівного закону стало затвердження 13 грудня 2001 р. нової редакції законодавчого акту, яка містила значні зміни, зокрема і державної політики щодо механізму поповнення НАФ. У статті 4-й Закону подається визначення терміну «Національний архівний фонд» та вказується, що «документи НАФ є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України або згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну». Стосовно шляхів формування НАФ, стаття 5-та декларує, що держава вживає заходів щодо поповнення архівного фонду документами, що знаходяться за кордоном, та документами іноземного походження, що стосуються історії України, а також фінансує їх виявлення, взяття на облік, передавання, придбання або відтворення в копіях.

Заходи, які мають сприяти розширенню НАФ, зазначені у статті 40, а саме – розвиток міжнародного співробітництва з іншими державами, яке може здійснюватися шляхом взаємного обміну архівними документами чи їх копіями, а також надання доступу до документів НАФ. Стаття 41 Закону забороняє вивезення документів НАФ за кордон, окрім випадків їх експонування, наукової експертизи або реставрації за кордоном.

Таким чином, Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» став правовою основою проведення єдиної державної політики в архівній галузі: забезпечення збереженості і доступу до НАФ, цілеспрямоване поповнення НАФ новими документами. Оскільки культурні цінності охоплюють не тільки архівний фонд, а й бібліотечний і музейних фонди, які містять документи НАФ, то питання зберігання таких документів, обліку та їх використання, регламентовані у відповідних статтях Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та Закону України «Про музеї та музейну справу». Тут, зокрема, зафіксовано пріоритетність норм архівного закону щодо писемних пам'яток, інших

видів архівних документів, що зберігаються в бібліотеках і музеях [2]. Оскільки в Законі України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» не було відображено механізму поповнення НАФ документами зарубіжної архівної україніки, то в 1999 р. був прийнятий Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [29, с.73].

Основними причинами виникнення питання повернення українських культурних цінностей в Україну були довготривала доба бездержавності, інкорпорація українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій, Польщі, Румунії, Чехословаччини, а потім до Радянського Союзу. Ці процеси безперечно вплинули на формування та ступінь розвиненості українського суспільства, а також на пріоритети в становленні рівня його культурного розвитку. Виходячи з особливостей історичного розвитку України, її архівна спадщина розпорошена та зберігається не тільки в архівосховищах на території нашої країни, а й за її межами. Слід зазначити, що не менш важливою причиною розрізненості архівів стали еміграційні процеси, які стали поширеним явищем наприкінці ХІХ–ХХ ст. Саме тому, одним із завдань молодого держави було формування і активне впровадження державної політики, спрямованої на відродження національної пам'яті, збереження та повернення культурного надбання українського народу.

1991 рік став відправною точкою відтворення, розробки та впровадження державних ініціатив у сфері повернення культурних цінностей. Одним із основних векторів реалізації державної політики України у сфері реституції та повернення архівної україніки як складової українського культурного багатства є діяльність Державної архівної служби України та її співпраця з державними науковими інституціями.

Проблема повернення архівних цінностей – це насамперед проблема міжнародного і національного права, тому що, скільки б історики та архівісти не досліджували причини, етапи переміщень, не виявляли б сучасне місцезнаходження документальних комплексів, без відповідного

законодавчого оформлення фізичне повернення оригіналів на територію їхнього створення неможливе. В цьому випадку національне законодавство виступає свого роду «правилами гри», в рамках яких працюють дослідники, тому що правові норми цілком визначають основні напрями наукових досліджень.

Норми, які регулюють реституційні проблеми, містяться в багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорах, які визначають модель поведінки країн на міжнародній арені. Також, окрім розстановки акцентів у міжнародних відносинах, країни фіксують свої національні пріоритети у внутрішньому законодавстві. Для держав пострадянського простору така законотворча діяльність є достатньо новою, оскільки набула свого розвитку тільки в 90-х рр. ХХ ст. Насамперед норми з проблеми повернення архівних документів містяться в архівному законодавстві. Всі закони визначають його тим або іншим чином через концепцію Національного архівного фонду. Проте, існують певні розходження в принципі включення до його складу документів, які були створені в межах країни, а потім з тих або інших причин опинилися за кордоном. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» включають зарубіжну частину документів до Національного архівного фонду і вважають за необхідне їхнє повернення [2; 75].

Державна архівна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого забезпечує впровадження державної політики у сфері архівної справи. Слід особливо наголосити на тому, що до вирішення цієї проблеми у теоретичній та методологічній площині упродовж останнього 20-ліття активно долучалися науковці Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С. Грушевського, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, а також співробітники Центральних державних архівів України. Діяльність цих установ спрямовувалась на розробку

теоретичної бази, понятійного апарату, забезпечення обліку та складання реєстрів архівної україніки, створення зведеної бази даних та умов інтелектуального доступу до неї.

Першим здобутком стала академічна державна програма «Національна архівна інформаційна система (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка» (1991 – 1996). Ініціатива створення комплексної програми введення до наукового обігу архівних масивів інформації зародилась ще на початку 1991 р., коли був розроблений перший варіант програми за участі Інституту української археографії та джерелознавча НАН України ім. М.С. Грушевського та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Того ж року була поведена міжвідомча науково-методична нарада, на якій обговорювались питання програми з виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації документальних джерела з історії України. Окрім цього, в результаті обговорення були виділені категорії матеріалів, які відповідають поняттю «україніка», а також виокремлені напрями діяльності програми, найбільш важливими з яких є виявлення та облік архівної та рукописної україніки у світі, створення електронної бази даних та зведеного реєстру втраченої чи не віднайденної архівної україніки, поповнення НАФ України копіями документів, які знаходяться за кордоном, а також публікація довідкової літератури стосовно україніки [79].

З програмою «Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка» були пов'язані проекти «Архівна та рукописна україніка»: Національна зведена система документальної інформації» та «Реєстр української рукописної книги», які згодом об'єднали під назвою «Книжкова та рукописна спадщина України: створення бібліографічного реєстру і системи збереження та загальнодоступності» [8].

Розроблена концепція Національної архівної інформаційної системи містила положення, які визначали, що документальний архівний фонд як

об'єкт НАІС комплектувався документами, що зберігаються в Україні, й усіма архівними матеріалами за її межами, що стосуються історії та культури України, а також НАІС встановлювала різнорівневу систему описування архівних матеріалів, в якій рівень колективного опису – фонд та архівна колекція, а для продуктивного функціонування системи на державному рівні передбачалось впровадження єдиних галузевих нормативних стандартів.

Окрім концептуальних основ НАІС потребувала науково-методологічних та організаційно-методичних розробок, які полягали у виробленні науково-теоретичних та інформаційно-технологічних завдань, а саме: визначенні одиниці каталогізації для НАІС, розробці методики опису архівних документів, підготовці галузевих описових стандартів та науково-довідкового апарату, а також створенні і функціонуванні автоматизованої системи, підготовці технічного проекту і розвитку інформаційної системи.

У ході реалізації програми НАІС було успішно узагальнено зарубіжний і вітчизняний досвід, підготовлено технічне завдання проекту НАІС, опубліковано основну бібліографію з проблем дескриптивних стандартів, правил архівної каталогізації, проведено апробацію структури даних, розроблено кодикологічну модель і структуру опису східнослов'янської рукописної книги для інформаційної системи. При Головархіві України було створено спеціальний міжвідомчий відділ архівної Україніки і НАІС для методичного супроводу і практичної реалізації проекту (1993 р.) [71].

Результати розробки програми відображені в низці публікацій теоретико-методологічного, методичного, оглядового характеру, що складають фундамент подальшого розвитку Національної архівної інформаційної системи [79].

У 1994 р. результатом підписання угоди між Гарвардським науковим інститутом (США) та НАН України, Головархівом України та

Міністерством культури України, став міжнародний проект «Археобібліобаз» (АББ), що стосувався виявлення, описування, реєстрації та запровадження доступу до архівних документів і рукописних книг [8]. У 1995 р. була розроблена концепція «Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна україніка», якою було запропоновано створення реєстру у вигляді археографічного описання. На жаль, поставленої мети щодо здійснення реєстрації всього масиву архівної україники у світі, не вдалось реалізувати у повному обсязі.

У грудні 2000 р. відкрився веб-сайт Держкомархіву України в мережі Інтернет, який став потужним інформаційним ресурсом для ознайомлення як науковців, так і широкого кола користувачів з діяльністю українських архівів. Одним з його розділів є «Архівна україніка», який складається з нормативних документів, переліку повернутих та переданих в Україну архівних колекцій, бібліографічної бази даних про матеріали щодо архівної україники, оглядів зібрань архівної україники в архівах інших країн [15]. Найбільшу інформативну цінність має перелік архівних матеріалів, які були передані та поверненні в Україну з-за кордону. Він складався із зазначенням наступних характеристик: назва зібрання, його кількісні характеристики, рік передачі документів, країна з якої передавались або повертались матеріали, а також установа, куди надходили на зберігання нові архіви. Підрозділ веб-сайту з науковими публікаціями про архівну українику має важливе евристичне значення для дослідників, а також інформативно-довідковий характер для зацікавлених осіб.

Початок 2001 р. в роботі Державного комітету архівів України ознаменувався прийнятим рішенням Колегії Держкомархіву «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України», що мало надзвичайно важливе значення у формуванні НАФ [5]. Для виконання даного нововведення Держкомархів затвердив «Порядок

здійснення централізованого державного обліку документів історико-культурної спадщини, що знаходяться за кордоном, та документів іноземного походження, що стосуються історії України». Згідно з положеннями згаданого Порядку, виявлення документів здійснюється на підставі міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво в галузі архівної справи, в процесі дослідницької роботи працівників державних архівних установ у архівах за кордоном, а також у ході тематичного виявлення інформації про документи, що стосуються історії України, на бібліографічному рівні (вивчення науково-інформаційних та науково-довідкових видань). Завдання з пошуку та обліку зазначених документів покладено на центральні державні архіви, галузеві державні архіви, державні архівні установи Автономної Республіки Крим, державні архіви областей, міст Києва і Севастополя [4]. Архівні документи, які вдалось виявити мають описуватися на спеціальних картках централізованого державного обліку документів зарубіжної архівної україніки встановленого зразка, а документи, що надійшли з-за кордону на зберігання до України мають пройти етап фондування, описування та обліку.

Для пошуку, збирання, реєстрації та забезпечення збереженості зарубіжної архівної україніки 27 листопада 2002 р. Колегія Держкомархіву України прийняла рішення «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.». Створення зазначеної міжвідомчої програми обумовлювалось наявністю за межами України цінного документального масиву, який утворився в результаті вивозу архівних документів представниками політичної еміграції, а також внаслідок діяльності української діаспори за кордоном. Метою цієї програми стало налагодження співробітництва з громадськими та науковими інституціями української діаспори, облік і впорядкування архівних колекцій та передача їх на зберігання в архівні установи України. Реалізація міжвідомчої

програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» передбачалась за рахунок співробітництва з україномовними закордонними центрами, благодійними організаціями та окремими інституціями діаспори, а втілення її у життя мало засвідчити інтерес України як держави до культурного надбання, створеного українською діаспорою та серйозні наміри щодо впорядкування та передавання архівних зібрань до України [6].

Наступним кроком, що мав активізувати роботу державних архівних установ у напрямку виявлення зарубіжної архівної україніки в різних країнах світу, стало рішення Колегії Держкомархіву України від 19 грудня 2006 р. «Про виявлення зарубіжної архівної Україніки державними архівними установами України». Для задоволення даної ініціативи слід було виконати комплекс заходів:

- завершити розробку концепції створення та діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україніки, як єдиного осередку надходження на зберігання архівних колекцій з-за кордону, зокрема від представників українських діаспор.
- розробити проект галузевої програми “Зарубіжна архівна Україніка”.
- активізувати міжнародне співробітництво з державними архівними службами інших держав щодо взаємного обміну між сторонами копіями документів з історичного минулого обох сторін.
- провести роботу з підготовки серії довідкових видань документів із зарубіжних архівів [30, с. 328].

Надзвичайно важливою подією в історії архівної справи в Україні стало створення у 2007 р. профільного Центрального державного архіву зарубіжної україніки, на який державою було покладено місію поповнення Національного архівного фонду документами, що належать до культурної спадщини української нації та перебувають за кордоном, у тісній співпраці з закордонним українством [68, с. 100].

Наступним етапом в поглибленні дослідження архівної україніки стала галузева програма «Архівна україніка» (2008 р.), метою якої була розробка наукових і організаційних засад створення комплексного реєстру архівної україніки, реєстру фондів (колекцій) культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном, а також реєстру документів, переданих на законних підставах до державних архівів України. Важливим компонентом програми було також укладання повного переліку зарубіжних установ, які зберігають архівну україніку та створення умов доступу до комплексного реєстру архівної україніки [86, с. 33-35]. Того ж року були видані методичні рекомендації УНДІАСД – «Експертиза цінності документів архівної україніки» [25, с. 1-23], а згодом, у 2009 р. опубліковано аналітичний огляд «Архівна україніка в Білорусі» [64], а в 2010 р. побачив світ довідник «Архівна україніка в Канаді» [30, с 329].

Окрім наукової роботи, діяльність Державної архівної служби України відрізняється активізацією міжнародного співробітництва, що визначається укладенням договорів про співпрацю з головними архівними управліннями різних країн, забезпеченням участі керівництва Держархівслужби та державних архівних установ у робочих засіданнях Круглого столу архівів, Європейського (ЮРБІКА) та Євро-Азійського (ЄВРАЗІКА) регіонального відділень МРА, Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД та інших міжнародних архівних форумів.

Станом на 2013 рік Державною архівною службою України укладено договори з державними архівними службами та національними архівами Австрійської Республіки, Азербайджанської Республіки, Республіки Бельгія, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Вірменія, Грецької Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Китайської Народної Республіки, Республіки Куба, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Польща, Російської

Федерації, Румунії, Республіки Сербія, Республіки Туреччина, Угорської Республіки, Республіки Узбекистан, Федеративної Республіки Німеччина, Чеської Республіки, Республіки Чорногорія (26 двосторонніх міжвідомчих договорів, чотири меморандуми (Азербайджанська Республіка, Грузія, Ісламська Республіка Іран, Німеччина), три протоколи про спільні проекти (Білорусь, Росія, Угорщина), один план спільних заходів (Росія) [13].

Державна архівна служба України також налагодила співробітництво із зарубіжними архівними, науковими та музейними інституціями, міжнародними товариствами, такими як, Центральний архів МВС Республіки Польща, Американський меморіальний музей Голокосту (США), Документаційний центр об'єднання «Саксонські меморіали», ФРН, Національним Меморіалом Катастрофи та Героїзму Яд Вашем (Держава Ізраїль), з якими укладено міжнародні договори про співробітництво гуманітарного характеру. До січня 2012 р. державні архіви співпрацювали з Генеалогічним товариством Юта (США). За веденням міжнародної діяльності Державної архівної служби України та архівний установ країни можна спостерігати на сторінках «Вісника Державної архівної служби України», та офіційному веб-порталі Держархівслужби в розділі «Міжнародні контакти», де в хронологічному порядку подається перелік та розлога інформаційна довідка про співпрацю України з іншими державами в галузі архівної справи, починаючи з 2000 р. [30, с. 328].

Участь у налагодженні міжнародних контактів бере і Спілка архівістів України, в ході діяльності якої було укладено угоди про співробітництво з Спілкою архівістів Польщі, Товариством істориків-архівістів Придністров'я, Спілкою архівістів Росії [12].

Підсумовуючи результати діяльності Державної архівної служби України та наукових інституцій, зазначимо, що завдяки наполегливій та цілеспрямованій праці науковців, розроблялись та впроваджувались академічні програми та проекти, які сформували теоретичну та методичну

основу процесу виявлення та повернення архівної україніки. Серед них, слід відзначити державну програму «Національна архівна інформаційна система (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка» (1991–1996) та галузеву програму «Архівна україніка» (2008 р.), результати якої втілились у низку методичних та довідкових видань. Надзвичайно важливого значення для формування та поповнення НАФ документами архівної україніки набули прийняті рішення Колегії Держархівслужби, такі як: «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» (2001 р.), «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» (2002 р.), «Про виявлення зарубіжної архівної Україніка державними архівними установами України», результатом останнього стало створення у 2007 р. Центрального державного архіву зарубіжної україніки [30, с. 329].

Невід’ємний аспект діяльності Держархівслужби у сфері повернення архівної україніки – налагодження міжнародних контактів, тому за час діяльності відомства було укладено 26 двосторонніх міжвідомчих договорів, чотири меморандуми, три протоколи про спільні проекти та один план спільних заходів з європейськими та азійськими країнами.

Дослідження архівної україніки триває, а реалізація державних ініціатив, розробка та впровадження академічних програм та концепцій, публікація профільної науково-довідкової літератури, виокремлення вивчення україніки в окремий науковий напрям, а також діяльність новоствореного архіву зарубіжної україніки засвідчує нову віху розвитку архівної справи в Україні, окреслює сучасні пріоритети державної політики щодо архівної спадщини, яка є невід’ємною документальною частиною історії нашої країни.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки огляду стану розробки проблеми зарубіжної україніки у вітчизняній історичній науці, можемо констатувати, що на сьогоднішній день досі немає узагальнюючої роботи щодо тематики зарубіжної україніки. Відповідно, постає питання детального аналізу представлення проблематики україніки в українському історіографічному просторі, окрема роль в якому належить дослідницьким програмам та державним програмам, а також науковим часописам, на сторінках яких знаходять своє відображення найбільш актуальні та перспективні напрямки архівознавчих досліджень.

Довгий шлях розробки програм з дослідження питань зарубіжної україніки, що розпочався ще на початку 1990-х років, означений розробленням і реалізацією проектів, представлений переважно академічними установами – Інституті рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського та Інституті української археографії, до яких на певних етапах підключалися суто державні інституції в особі Державної архівної служби. Пройшовши довгий шлях, проблематика зарубіжної україніки знайшла своє відображення у актуалізації у 2008 р. Галузевої програми «Архівна україніка», метою якої було створення реєстру, що об'єднає дані про документи культурної спадщини України за кордоном.

Найголовнішим практичним здобутком фахівців-архівістів у напрямі зарубіжної україніки можна вважати створення профільного архіву – Центрального державного архіву зарубіжної україніки 2007 р. Новостворена інституція охопила величезний пласт пошукової, організаційної та репрезентативної роботи. Міжнародна співпраця та налагодження зв'язків із діаспорними центрами за кордоном, дозволили доволі швидко актуалізувати потужний комплекс зарубіжної україніки та відкрити його для вітчизняних дослідників. Окремо варто відзначити

роботу архіву в галузі створення реєстру зарубіжної україніки та організацію копіювання та реституції документальних комплексів.

На підставі цілісного дослідження публікацій за темою зарубіжної україніки на сторінках наукового часопису «Архіви України» можна зробити висновок, що діяльність даного видання є ваговою складовою джерельної бази історії України та серйозним елементом вітчизняного історіографічного простору. На сторінках даного часопису протягом 1991 – 2009 рр. було сформовано цілий напрямок досліджень проблем зарубіжної україніки, які включали в себе як узагальнюючі праці з питань становлення та розвитку українських закордонних центрів та їх документальних збірок, а також цілу низку проблемно-тематичних досліджень документальних фондів зарубіжних архівосховищ.

Зокрема, на сторінках часопису «Архіви України» знайшла своє відображення проблематика зарубіжної україніки через призму вивчення не лише історії створення закордонних українських центрів, але й оглядів змісту та наповнення їх документаційних комплексів. Наявність таких узагальнюючих публікацій сприяє долученню до цих джерельних масивів з боку широкого загалу українських істориків. Комплекс публікацій в часописі «Архіви України», що в тій чи іншій мірі висвітлюють змістовне наповнення закордонних архівосховищ на предмет наявності матеріалів україніки, мають архівознавчо-джерелознавчий характер, а їх структура відповідає проблемно-тематичним принципам, розгортаючи огляд певного документаційного комплексу з урахуванням його відповідності до конкретної тематики та потребам пошуку нових джерельних комплексів для вивчення історії українського народу, забезпечуючи перспективи для систематизації комплексу документальної та книжкової спадщини з історії України, що перебуває за кордоном.

Однак, не дивлячись на великий масив публікацій у провідних наукових часописах України в галузі архівознавства за тематикою зарубіжної україніки, як загальнотеоретичного, так і практичного

спрямування, на жаль, архівну і книжкову спадщину України, як складову історичної пам'яті українського народу, не визначено у повному її обсязі і не зосереджено як єдиний інтелектуальний комплекс в конкретному матеріальному вигляді.

За межами України ще залишилися цінні документальні масиви та унікальні книжкові раритети, що мають безпосереднє відношення до української історії та культури. Фізична недоступність до цієї інформації, безумовно, негативно впливає як на темпи, так і на масштаби та рівень вітчизняних досліджень, зокрема, у галузі історії. Однак позитивне вирішення цього питання залежить від характеру соціокультурної політики України в цілому, де важливе місце буде відведене писемному джерелу, тому що книга, рукопис, історичний документ, статистико-демографічний матеріал являють собою складову культури народу, що регулює процес його відродження, відновлення соціокультурного середовища, формування і відтворення наукового і творчого потенціалу, за допомогою якого із покоління в покоління передається культура, формується суспільна свідомість.

Розглянувши проблематику реалізації державної політики України щодо повернення архівної україніки внаслідок співпраці Державної архівної служби України та державних академічних установ, можна стверджувати про активний процес створення та формування нормативної, теоретичної та методичної бази процесу реституції. Особливо важливим є налагодження міжнародного співробітництва для виявлення, обліку та повернення архівної україніки. Варто відзначити, що історичне значення та науковий потенціал вивчення архівної україніки стали причиною виокремлення її в окремий науковий напрям, що має перспективи не лише актуалізації даної проблематики в науковому загалі, але й розширення практичних заходів з боку державних та суспільних інституцій в галузі віднаходження, обліку та збереження такої важливої частини культурної пам'яті нашого народу як зарубіжний комплекс україніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

- 1 Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-Х URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (дата звернення: 10.11.2019).
- 2 Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24.12.1993 р. (№ 3814–ХІІ); нова редакція Закону від 13 грудня 2001 р. (№ 2888–ІІІ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 20.10.2019).
- 3 Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/page> (дата звернення: 14.10.2019).
- 4 Наказ Державної архівної служби України від 11 листопада 1999 р. № 67 «Про затвердження Порядку здійснення централізованого державного обліку документів культурної спадщини, що знаходяться за кордоном, та документів іноземного походження, що стосуються історії України». *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. URL: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Regulations/index.php?order-1999-67> (дата звернення: 20.09.2019).
- 5 Наказ № 4 Державної архівної служби України з оголошенням рішення колегії Держкомархіву України від 23 січня 2001 р. «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України». *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. URL: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2001-4> (дата звернення: 12.10.2019).
- 6 Наказ Державної архівної служби України з оголошенням рішення колегії Держкомархіву України від 27 листопада 2002 р. № 87 «Про підготовку основних засад міжвідомчої Програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.». *Офіційний веб-портал Державної архівної*

- служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2002-87> (дата звернення: 20.10.2019).
- 7 12. Наказ Державної архівної служби України з оголошенням рішення колегії Держкомархіву України від 22 грудня 2006 р. № 168 «Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України». *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. URL: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2006-168> (дата звернення: 12.10.2019).
- 8 Архівна україніка URL: <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/>. (дата звернення: 14.10.2019).
- 9 Архівні фонди Центрального державного архіву зарубіжної україніки. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/founds/archive.html>. (дата звернення: 20.10.2019).
- 10 Вісник Державної архівної служби України // Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Visnyk/> (дата звернення: 21.10.2019).
- 11 Міжнародні контакти та співробітництво // Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/International> (дата звернення: 23.10.2019).
- 12 Довідка. Міжнародні контакти та співробітництво // Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/International/> (дата звернення: 20.10.2019).
- 13 Довідка про стан і перспективи міжнародного співробітництва Державної архівної служби, СФД та державних архівних установ // Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2012_86_dovidka.pdf (дата звернення: 14.10.2019).
- 14 Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» (1991–1996) // Офіційний веб-портал Державної архівної служби

- України. URL: <http://www.archives.gov.ua/BranchProgs/Programa.php> (дата звернення: 10.10.2019).
- 15 Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2019).
 - 16 Боряк Т. «Архівна україніка»: до питання про еволюцію наукового напрямку. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. К., 2012. Вип. 1. С. 47-58.
 - 17 Боряк Г., Дубровіна Л. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів. *Архіви України*. 2004. № 4–6. С. 84-93.
 - 18 Боряк Т. Організаційно–фінансові засади функціонування еміграційних інституцій у Чехо-Словацькій Республіці в 1920–1930–х рр. (за фондами ЦДАВО України) . *Архіви України*. 2004. № 4–6. С. 175-184.
 - 19 Використання інформації документів зарубіжної україніки: методичні рекомендації К. 2013. 28 с. URL: http://tsdazu.gov.ua/files/Nauk_dovid_aparat/Vikor_snfor_dok_zar_ukr.pdf (дата звернення: 17.10.2019).
 - 20 Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині XIX – початку XX ст. (За документами Рукописного архіву Інституту історії Матеріальної культури Російської Академії наук). *Архіви України*. 2002. № 4–6. С. 207–217.
 - 21 Гаранін О. Стан архіву та організація діловодства в Українському Вільному Університеті в Мюнхені: спроба аналізу. *Архіви України*. 2004. № 4–6. С.123-129.
 - 22 Гунчак Т. Україна XX сторіччя в зарубіжних архівах. *Український історичний журнал*. 1991. № 10. С. 137-141.
 - 23 Дашкевич Я. Документальні матеріали з історії України в Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР. *Архіви України*. 1967. № 1. С. 79–83.
 - 24 Делегація українських архівістів у Чехії. *Архіви України*. 1994. № 1–6. С. 86–88.

- 25 Експертиза цінності документів архівної україніки з метою внесення до складу Національного архівного фонду: методичні рекомендації / Держкомархів України, УНДІАСД; укл. Селіверстова К., Ковтун М. – К., 2008. – 23 с. *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. URL: http://www.archives.gov.ua/Archives/IASD/M_rek-08.pdf (дата звернення: 24.10.2019).
- 26 Ковальська К., Тессен О. Виявлення документальних матеріалів з історії Чернігівщини у ЦДІА СРСР. *Архіви України*. 1966. № 6. С. 61-63.
- 27 Ковальський М. П. Документи родинного фонду Сангушків Краківського державного воєводського архіву як джерела з соціально–економічної історії України XVI–XVIII ст. *Архіви України*. 1983. № 3. С. 60-63.
- 28 Крохмаль А. Документи з історії України і польсько–українських відносин у збірках полоністичних інституцій. *Архіви України*. 2005. № 4. С. 60-75.
- 29 Кулініч М.Ю. Архівна україніка: історія повернення, типологія, джерельно-інформаційне значення (1991 – 2014 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 371 с.
- 30 Кулініч М.Ю. Діяльність Державної архівної служби України та наукових інституцій у сфері реституції і повернення архівної україніки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXIX. С.326-330.
- 31 Купчинський О. А. Рукописні карти України XVIII ст. ермітажної збірки Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. *Архіви України*. 1973. № 1. С. 75-78.
- 32 Кураєв О. Матеріали щодо політики Відня в українському питанні 1905–1918 рр. у Державному архіві Австрії: оптимізація пошуку та джерелознавчого аналізу. *Архіви України*. 2005. № 5–6. С. 70-75.
- 33 Кураєв О. О. Маловідомий комплекс джерел Австрійського державного архіву у Відні про події в Україні 1914–1922 рр. (за публікацією Т. Горникевича). *Архіви України*. 2000. № 1–3. С. 97-102.

- 34 Курас Г. М. До історії Чернігівської губернської архівної комісії. *Архіви України*. 1994. № 1–6. С. 92-96.
- 35 Лещенко Л. О. Відображення революційних подій 1905–1907 рр. на Україні в документах і матеріалах архівів США і Великобританії. *Архіви України*. 1976. № 1. С. 36-42.
- 36 Литвинова Т. Папери родини Полетик в архівосховищах України та Росії. *Архіви України*. 2006. № 1–6. С. 47-70.
- 37 Лозенко Л. І. Празький український архів: історія і сьогодення. *Архіви України*. 1994. № 1–6. С.18-30.
- 38 Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, склад. *Український історичний журнал*. 2007. №4. С.153-175.
- 39 Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. К.: Горобець, 2008. 152 с.
- 40 Матяш І., Романовський Р., Ковтун М. Архівна україніка в Канаді: довідник / упоряд.: І. Матяш. К., 2010. 882 с.
- 41 Мацюк О. Матеріали з історії України в бібліотеках та архівах Варшави. *Архіви України*. 1966. № 2. С. 73-74.
- 42 Мицик Ю. Джерела до вивчення історії антифеодальної та визвольної боротьби українського народу наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. у фондах архівів ПНР. *Архіви України*. 1986. № 5. С. 55-61.
- 43 Мицик Ю. Джерела до вивчення історії антифеодальної та визвольної боротьби українського народу у першій половині XVIII ст. у фондах архівів та бібліотек ПНР. *Архіви України*. 1982. № 3. С. 63-65.
- 44 Мицик Ю. Джерела до історії України 1654–1657 рр. у фондах польських архівосховищ. *Архіви України*. 1991. № 2. С. 52-60.
- 45 Мицик Ю. Документи польських архівів до історії запорозького козацтва першої чверті XVII ст. *Архіви України*. 2004. № 1–2. С. 93-112.
- 46 Момрик М. Українські архівні збірки при Національному архіві Канади. *Архіви України*. 1995. № 1–3. С. 79-87.

- 47 Організація пошуку документів архівної україніки через Інтернет-ресурси /[упор. А. Папакін]. К., 2013. 22 с.
- 48 Папакін А. Документи архівів Республіки Польща до історії польських військових формувань в Україні у 1917–1918 рр. *Архіви України*. 2005. № 4. С. 104-116.
- 49 Папакін Г. В. Документи архівосховищ Російської Федерації про М. С. Грушевського. *Архіви України*. 1996. № 1–3. С. 87-91.
- 50 Папакін Г. В. Колекція мікрофільмів з Національного архіву Канади. *Архіви України*. 1995. № 4–6. С. 92-96.
- 51 Папакін Г. Невідомий щоденник Павла Скоропадського періоду російсько–японської війни 1904–1905 рр. *Архіви України*. 2006. № 1–6. С. 412-418.
- 52 Піскун В.М. Любомир Винар: Біобібліографічний покажчик (1948-2007). *Український історичний журнал*. 2008. №3. С.227-230.
- 53 Рейхман Я. Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України. *Архіви України*. 1966. № 4. С. 11-16.
- 54 Рейхман Я. Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України. *Архіви України*. 1966. № 4. С. 11-16.
- 55 Робота з документами особового походження: методичний посібник / [уклад. Л. Драгомирова та ін.]. К., 2009. 284 с.
- 56 Ричков П. А. Джерела Російського державного воєнно–історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні. *Архіви України*. 1992. № 5–6. С. 52-61.
- 57 Ричков П. А. Українські міста в картографічній збірці Віденського воєнного архіву. *Архіви України*. 1994. № 1–6. С. 65-72.
- 58 Себта Т. Колекція документів Штазі як джерело дослідження долі українських культурних цінностей під час Другої світової війни. *Архіви України*. 1995. № 1–3. С. 69-76.
- 59 Себта Т. Україніка в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини та Федеральному архіві в Берліні. *Архіви України*. 2006. № 1–6. С. 200-234.

- 60 Сіреджук П. Документи з історії німців Галичини. *Архіви України*. 2004. № 4–6. С. 217-222.
- 61 Срібняк І., Лук'яненко О. З історії заснування Музею-архіву визволення України. *Архіви України*. 1998. № 1–6. С. 54-58.
- 62 Фондування документів НАФ: методичні рекомендації / [уклад. Л. Приходько]. К., 2009. 39 с.
- 63 Шевченко Т. Джерела з історії єзуїтського шкільництва на українських землях Речі Посполитої: остання чверть XVI – середина XVII ст. *Архіви України*. 2003. № 4–6. С. 145-155.

Монографії та наукові статті

- 64 Архівна україніка в Білорусі: аналіт. огляд / О.М. Коваль, М.Ю. Кулініч, А.А. Майстренко, І.В. Срібняк; Держкомархів України, УНДІАСД. К., 2009. 1068 с.
- 65 Архівна україніка в Білорусі: аналіт. огляд / О.М. Коваль, М.Ю. Кулініч, А.А. Майстренко, І.В. Срібняк; Держкомархів України, УНДІАСД. К., 2009. 1068 с.
- 66 Архівна україніка в Канаді : довідник / упоряд.: І. Матяш (керівник), Р. Романовський, М. Ковтун та ін. ; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. К., 2010. 882 с
- 67 Берковський В. Матеріали у фондах архіву Сангушків до дослідження торгівлі Волинського воєводства початку XVII ст. // *Наук. зап.: Зб. праць молодих вчених та аспірантів* / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2005. Т. 10. С. 84-96.
- 68 Берковський В.Г. Поповнення Національного архівного фонду документами архівної україніки (2010–2011 рр.). *Архіви України*. 2011. Вип. 1 (272). С. 99-105.

- 69 Білокінь С. Опис фонду «Український музей у Празі». Розмаїтість джерел і проблеми науково-єдиційної сумлінності. *Пам'ятки України*. 1998. № 1. С. 102-204.
- 70 Боряк Г. В. Архівна україніка. *Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф–тів вищ. навч. закладів*. К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. С. 115-132.
- 71 Боряк Г.В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: Проблеми. Здобутки. Перспективи . *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/Doslidz-Boryak.php> (дата звернення: 11.10.2019).
- 72 Боряк Т. «Празький архів»: історія переміщень, опрацювання та сучасний стан (1945–2007) . *Бібліотечний вісник*. 2008. № 4. С. 19-24.
- 73 Брехуненко В. А. «Україніка» в приказній документації Московії XVI–XVII ст.: проблема реконструкції первісного складу. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. К., 2001. Вип. 5–6. С. 40-50.
- 74 Гетьман Д. Повернення українських архівних історико–культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр. *Бібліотечний вісник* 2008. № 3. С. 37-46.
- 75 Гернович Т. Проблема архівної реституції в сучасному національному законодавстві (Порівняльний аналіз національних традицій Білорусі, Росії, України та Польщі) *Архіви України*. 2006. № 1-6(259). С. 86-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2006_1-6%28259%29__6 (дата звернення: 15.11.2019).
- 76 Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. К.: ДЦЗД НАФ, 2005.-250 с. URL: https://archives.gov.ua/Publicat/Grimsted_P_K/ (дата звернення: 14.10.2019).
- 77 Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 1994. №1. С. 124-139.

- 78 Домбровський А. Г. Архів нових актів у Варшаві. *Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. А–Г. К., 2006. С. 54-56.*
- 79 Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства. 1998. Том 3. С. 6 – 17.*
- 80 Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі. *Київська старовина. 1997. № 1–2. С. 122-137.*
- 81 Зарубіжна архівна україніка: матеріали до бібліографії. *Архівні установи України: довідник / Держкомархів України, УНДІАСД. К., 2005. Т. 1. Державні архіви. С. 606-634.*
- 82 Іваненко Б. В. Державна програма «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження і загальнодоступності» (ДКНТ, напрям 7.1.1) і її проект «Архівна та рукописна україніка» // Національна архівна інформаційна система «архівна та рукописна україніка». Випуск I: *Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи: зб. наук. пр. К., 1996. С. 5-11. URL*
http://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Natsionalna_arkhivna_informatsiina_systema_Arkhivna_ta_rukopysna_Ukrainika_i_kompiuteryzatsiia_arkhi.pdf (дата звернення: 18.10.2019).
- 83 Лозицький В. С. Національна архівна інформаційна система України і «Архівна та рукописна україніка»/В. С. Лозицький, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна // Національна архівна інформаційна система «архівна та рукописна україніка». Випуск I: *Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи: зб. наук. пр. К., 1996. С. 12-18. URL:*
http://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Natsionalna_arkhivna_informatsiina_systema_Arkhivna_ta_rukopysna_Ukrainika_i_kompiuteryzatsiia_arkhi.pdf (дата звернення: 14.11.2019).
- 84 Маркіна В. О. Документи польських архівів про соціально–економічні відносини на Правобережній Україні в XVIII ст. *Вісник Київського*

- університету*. К., 1961. № 3. Сер. історії та філософії, Вип. 2 за 1960 р. С. 105-115.
- 85 Матяш І. Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» . *Студії з архівної справи та документознавства*. К., 2007. Т. 15. -С. 12-17.
- 86 Матяш І.Б. Галузева програма «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. К., 2008. Т. 16. С. 29–31.
- 87 Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). К., 1999. 656 с.
- 88 Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів: іст.-архів, нариси. К.: ДЦЗД НАФ. 2005. 127 с. URL: https://archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M/ (дата звернення: 23.10.2019).
- 89 Палієнко М. Архівна україніка Канади. *Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. А-Г*. К., 2006. С. 99-101.
- 90 Палієнко М. Г. Діяльність української еміграції із заснування національного архівного центру за кордоном у 20–х роках ХХ ст. *Історичний журнал*. 2004. №3. С. 27-38.
- 91 Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном: історіографічний аспект проблеми. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сер. «Історія»*. К., 2001. Вип. 54. С. 42-46.
- 92 Палієнко М. Невідомі сторінки історії архіву Уряду ЗУНР у Відні. *Історичний журнал*. 2005. № 5. С. 13-24.
- 93 Про інформування Держкомархіву щодо документів зарубіжної архівної україніки: наказ ДКАУ: від 28.09.2007 № 146. *Вісник Державного комітету архівів України* (липень - грудень 2007 року). Вип. 3-4 (29). К., 2007. С.163-164.
- 94 Супронюк О. Зарубіжна україніка в НБУВ: перспективи вивчення. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 1. С. 3-5.